

*David Flusser**

A Római Birodalom Hasmóneus és esszénus szemmel

Jigal Jadinnak
Remota itaque iustitia quid
Sunt regna nisi magna Lotrocinia?
(Augustinus: *De civitate Dei*, 4.4)

I

Az irodalom és a művészetek kutatójának jogában áll, sőt kötelessége az általa vizsgált művek művészi értékéről ítéletet mondani. A történésznek ugyancsak kötelessége ítélezni és értékelni, habár más eljárásmodot kell követnie. Ítéletet kell mondania a munkája közben megismert írott források és történelmi folyamatok erkölcsi minőségéről. Ugyanakkor tárgyilagosnak kell lennie ítéletében. Ha nem tesz eleget e két követelménynek, aligha mondhatja magát érett történésznek. A múltból előásott anyag így az adatok holt halmaza maradna a kezében, melylyel még csak bizonyítani sem tudja a tényeket, amelyeket föltárni kíván. Mielőtt azonban az emberi történelmet alakító irányzatok és erők értékelméleti elemzésébe fogna, olyan csoporto-

kat kell megértenie, amelyekkel kapcsolatban a beleérzés szinte lehetetlen – akár azok erkölcsi alapállása, akár belső, vezérlő logikájuk, akár végső hasznosságuk miatt. Bármilyen ítéletmondás ilyen, az adott történelmi korszak körülményeit gondosan számba vevő megértést föltételez. Végtére miközben azok, akik gondolkodtak, ahogyan gondolkodtak, vagy léptek, ahogyan léptek, és jól-rosszul megfontolták koruk körülményeit, a bizonyosság semmilyen fokán nem ismerhették a jövőt, nem láthatták előre a nagy történelmi és politikai átrendeződéseket, tetteik és ideológiájuk akár jó, akár rossz hatásait. A történésznek, aki le akarja szűrni munkájából a következtetéseket, emberi-értékelméleti méltatásokat kell megfogalmaznia, miköz-

* David Flusser *Qumrán és az esszénusok* című művét, amelynek egy fejezetét itt közöljük, hamarosan megjelenteti a Múlt és Jövő Kiadó.

ben nyomon követi az emberi történelemben a gondolatok és cselekedetek következményeit. Nem itt kell megvitatni, hogy mi haszna van a jónak és a rossznak az egyén és az emberiség életében – természetesen sokféle választ lehet erre a kérdésre adni. Ennek ellenére számos olyan eset volt mind az egyének, mind közösségek történetében, amikor az erkölcsi megfontolások és a jövőbe látás képességének a teljes hiánya módfelett káros következményekkel járt. Az alábbi tanulmányban e jelenségnek egy szerintem kiemelkedő, a zsidó történelemből vett példáját vizsgálom.

II

Nem most kell elemezni az „imperializmus” általános fogalmával leírt roppantul érdekes történelmi jelenséget. Ennek minden történelmi megnyilvánulását két szempontból lehet megítélni: valamely földrészeket átfogó birodalomban a jó és a szörnyű viszonya a birodalomeszme természetén és megvalósításán egyaránt múlik. Vannak hatalmas, kegyetlen hódításokkal megszerzett birodalmak, míg más birodalmak esetleg pozitív szerepet is visznek. Ám a legfelvilágosultabb kozmokratákból álló birodalmaknak is megvannak a maguk ijesztő vonásai – különösen leigázott alattvalóik szemszögéből nézve.

A Római Birodalom volt az első, amely megpróbálta határozott – viszonylag igaznak mondható – ideológiával, vagyis a civilizáció, a biztonság és a béke fogalmával igazolni azt, hogy uralma alá hajtotta a világot. Ugyanakkor megvolt e birodalomnak a maga árnyoldala is, és hódításai kezdetétől fogva sokan módfelett gyűlölték is érte – akár fölvtették és nyögték igáját, akár küzdöttek ellene. Alighogy létrejött, a Római Birodalomnak szembe kellett néznie a feltartóztatására indított háborúkkal és felkelésekkel. És a küzdelem nemcsak a csatatereken, hanem a fejekben is zajlott. A *pax romana* ideológiájával szemben hamar megfogalmazódott az ellentétes, antiimperialista nézet – és mindkét tábornak megvolt a maga jól megalapozott érrendszer.¹

A Róma-ellenes ideológia legkorábbi forrásai az i. e. 2. század elején keletkeztek, amikor a III. Antiokhosz Szeleukida király – Antiokhosz Epiphanész apja és Róma nagy ellenfelének, Hannibálnak vendéglátója – vereséget szenvedett a birodalmi seregektől. Abban az időben

Róma keleti irányban akart terjeszkedni, de a Földközi-tenger keleti medencéjének meghódítása számos akadályba ütközött, és csak jóval később vált valóra. A nehézséget nem csupán a szükséges katonai erő biztosítása okozta, hanem az is, hogy a keleti terjeszkedés első szakaszában a Római Birodalom még nem fogalmazta meg világosan célját és szándékát. Vezetői, az uralkodó osztályok különféle, gyakran egymásnak ellentmondó elképzelésekkel álltak elő a keleti terjeszkedés politikai céljait illetően. Még Görögország tekintetében is sokáig tartott a bizonytalanság, ami csak azután ült el végleg, hogy bekövetkezett a hódítás. Kezdetben a rómaiak igyekeztek helyi szövetségeseket szerezni Ázsiában (és Egyiptomban), így a Hasmóneus-dinasztia tagjai között is. Idővel azonban egyre inkább a keleti térségekre összpontosítottak, és ezek számos területét római provinciává is tették. A kelet meghódítása drámai módon fölgyorsult, miután Pompeius legyőzte Mithridatész pontoszi királyt. A győzelem egyebek mellett véget vetett a Szeleukidák királyságának. Ez az i. e. 63-ban kezdődő időszak azt is jelentette, hogy Róma egyre erőszakosabban avatkozott be a zsidóság belső ügyeibe, mint-hogy Jeruzsálemet Pompeius elfoglalta. Mindazáltal a rómaiak e győzelmeik után is inkább a párthus veszedelemre ügyeltek, és hagyták a hűbéres országokat fennmaradni – köztük a mostani elemzés szemszögéből a legfontosabbat, Heródes királyságát is. A rómaiak e jóindulatuktól függő országokat nyilván amolyan ütközőzónának tartották. Hanem azonban az i. sz. 1. században ezek a területek is római provinciákká lettek, és ez a folyamat szinte semmilyen ellenállást nem váltott ki a keleti népekből. Az egyedüli kivételt a zsidók képezték, akik megőrizték emlékezetükben a Hasmóneus-dinasztia idején élvezett függetlenségüket, és akik Tórájukból azt tanulták, hogy szeressék szabadságukat és gyűlöljék az idegen hódítók jármát. Nem véletlen, hogy a zsidó ellenállás éppen akkor bontakozott ki, amikor országuk a Római Birodalom részévé kezdett válni.

III

Izrael és Róma Júdás Makkabeus kezdeményezésére létesített egymással kapcsolatot.² Róma mohó és agresszív tervei azonban már évtizedekkel azelőtt, III. (Nagy) Antiokhosz

uralkodása alatt ismertté váltak, számos keleti szív Róma-ellenes bosszú után sóvárgott, és ez az érzés hamarosan a gyűlölet ideológiájában jutott kifejezésre. Júdás Makkabeus ennek ellenére, illetve annak ellenére, hogy tökéletesen tisztán látta a római uralom árny- és fenyegető oldalait,³ mindezt nem tartotta elegendő oknak arra, hogy ne vegye föl a kapcsolatot Rómával. Róma akkor még nem foglalta el a keletet, sőt, Izrael valójában kívül esett hatósugarán, és a birodalom hajlandó volt eljátszani a távoli szövetséges szerepét a hellenisztikus államokkal szemben. Ugyanez többé-kevésbé állt Jóannész Hürkanosz idején is, akinek uralkodása alatt íródott a Makkabeusok első könyve, habár a Róma vetette árnyék egyre fenyegetőbbnek látszott. Róma már i. e. 145-ben, jóval Jóannész Hürkanosz előtt földig rombolta Korinthoszt. Három évvel korábban Makedóniát római provinciává tette, és a római adószedők felhígtották a kis-ázsiai Bithynia őshonos lakosságát, habár a város maga nem került közvetlen római fennhatóság alá. I. e. 129-ben, Jóannész Hürkanosz uralkodása alatt a rómaiak kialakították „Asia” provinciát, Pergamon utódállamát, bekebelezték Karia környékét, Kis-Ázsia nyugati részét és az összes szigetet. Jóannész Hürkanosz halála után azonban két esemény tovább növelte a rómaiak hatalmát a térségben: először is a Mithridatész pontuszi király elleni háború folyamányaként Pompeius elfoglalta Jeruzsálemet, majd az i. e. 1. században a hűbérállamok elvesztették maradék függetlenségüket is. Ebben a helyzetben tört ki a zelóta-lázadások sora és a Róma-ellenes felkelés.

Nemcsak Júdás Makkabeus ápolta, hanem Hasmóneus utódai is fenntartották, sőt erősítették a kapcsolatokat Rómával.⁴ Hogyan vélekedett a zsidó nép a Jóannész Hürkanosz előtti diplomáciai kapcsolatokról? Meglehet, erről tudósít Simonnak, Jóannész Hürkanosz apjának a „függetlenségi nyilatkozata” az 1Makkabeus 14,38–40-ben. Ott Simonról a következő dicséretet olvassuk: „Így Demetriusz király megerősítette a főpapi tisztségben, barátai közé sorolta és nagy kitüntetésekben részesítette. Mert hallotta, hogy a rómaiak »barátaiknak és testvéreiknek« tekintik a zsidókat és Simon követeit tisztelettel fogadták.” Nem kétséges, hogy a rómaiakkal megújult barátság és a római zsidó követség befolyásolta II. Démétriosz zsidókkal való bánásmódját. A „függetlenségi nyilatkozat” tehát abban az összefüggésben tükrözi a római-

akkal való viszonyt, hogy Démétriosz elismeréssel nyilatkozott a zsidó államfőről. Másként szólva ez a dokumentum úgy tünteti fel Simon római kapcsolatait, mint amelyek jelentős lépést tettek Izrael politikai függetlensége irányában.

Júdás Makkabeus kezdettől fogva politikai függetlenségre törekedett. Ezt juttatta kifejezésre a 2Makkabeusok első fejezeteiben megőrzött levelében⁵, amelyet a templom fölszentelésére készülve küldött az egyiptomi zsidóságnak. Ilyenképpen írja le benne az izraeli zsidóság politikai és vallási állapotát az egyiptomi testvéreiknek:

Azért írunk nektek, mert meg akarjuk ünnepelni a templomszentelést. Szép volna, ha ezeket a napokat ti is megülnétek. Isten megszabadította népét, és odaajándékozta nekik örökségül az országot, a királyságot, a papságot és a szentélyt, amint a törvényben megígérte. Bízunk Istenben, hogy hamarosan megkönyörül rajtunk, és minden égtáj felől újra összegyűjt bennünket a szent helyen. Már eddig is nagy veszedelemből mentett ki és megtisztította a szent helyet (2Makk 2,16–18).

Júdás Makkabeus szavaival közvetett módon bepillantást engedett abba, amit a templom megtisztítása fő céljának gondolt. Azt állítva, hogy Isten a népének adta a királyságot, arra utalt, hogy a templom fölszentelése után Izrael részleges függetlenséget ér el. A politikai függetlenség utáni vágy vezérelte Júdás Makkabeus cselekedeteit egész életében. Úgy vélte, hogy az Úr számos szerencsétlenségéből szabadította ki az országot, de a veszedelem még nem múlt el, és ezért fordult a rómaiakhoz támogatásért.

Számos különbség van természetesen Júdás Makkabeus és Alexandrosz Jannaiosz között mind jellemük, mind tetteik szemszögéből. A vonatkozó források vizsgálata azonban azt mutatja, hogy e Hasmóneus vezetők különbségei nem pusztán eltérő jellemükből, hanem a történelmi változásokból is fakadtak. Megfelelő bizonyítékok híján nem tudjuk nyomon követni mindazon lépéseket, amelyek a vallási-nemzeti szabadságharcból elvezettek azok hatalmának és tekintélyének már-már imádatba hajló tiszteletéig, „akiknek a keze szabadulást szerzett Izraelnek” (1Makk 5,62). Meglehet, akadtak a Hasmóneusok között olyanok is, akik már a felkelés kezdetén e nézet enyhébb változatában

hittek – rossz magot vetvén, keserű gyümölcsük termett.⁶ Némelyek szerint a fordulópontot Júdás Makkabeus halála és Jónátán testvérének politikája idézte elő.⁷ A körülmények megváltozása arra indította az utóbbit, hogy serényebben működjenek együtt a Szeleukida királysággal, és végül főpapi kinevezését is a hellenisztikus királytól fogadja el. Már említettük, hogy mit adott a „függetlenségi nyilatkozat” Simonnak, Jónátán testvérének. Egyes kutatók azt állítják, hogy a dokumentum „Isten népe hadvezérének és fejedelmének” (lásd 1Makk 14,47) nevezi Simont.⁸ Az 1Makkabeusok eredeti héber címe viszont így hangzott: ספר בית שר בני-אל, azaz „Isten gyermekei hadvezérei és fejedelmei házának könyve”.⁹ Már ez a cím önmagában is jelzi, hogy milyen csodálat övezte a Hasmóneusokat. Ráadásul már a „függetlenségi nyilatkozatban” is azt olvassuk, hogy „elhatározták a zsidók és a papok, hogy Simon legyen a hadvezérük¹⁰ és a főpapjuk¹¹, míg föl nem lép egy hitelt érdemlő próféta” (1Makk 14,41). Simon és utána a fiai megkapták a főpapi-fejedelmi kettős címet, de egy kikötéssel: „míg föl nem lép egy hitelt érdemlő próféta”, aki képes eldönteni a kérdést.¹² Simon fia, Jóannész Hürkanosz udvarában némelyek azt állították, hogy a kikötés semmissé vált, és a Hasmóneusok uralma megszűnt ideiglenesnek lenni: Jóannész, a magasságos Isten főpapja, aki megkapta a prófétálás képességét, egy személyben egyesítette a három koronát: a királyit, a főpapit és a prófétait.¹³ Nos, Jóannész soha nem merte magát „királynak” nevezni, de a fiát, I. Arisztobuloszt már egyáltalán nem furdalta a lélek ezért, ahogyan az utána következő uralkodókat sem. Maga Jóannész Hürkanosz sebtében átállt a szaddukeusok táborába, amely lépés végzetesnek bizonyult a Hasmóneus-dinasztia számára – és arra már nincs is szükség, hogy második fiának, Alexandrosz Jannaiosznak ellentmondásos alakját tárgyaljuk. Ugyancsak nehéz megítélni azt, hogy Isten fiainak e hadvezérei megtérésre kényszerítették a helyi pogány lakosságot. Ami pedig azt illeti, hogy a legfőbb politikai és katonai hatalommal szövetkeztek, csak eltűnődhetik az ember, hogy a reálpolitika vajon mindig a pragmatikus politikával jelent-e egyet. Akárhogy válaszolunk is, Júdás Makkabeustól kezdve Jóannész Hürkanoszon át egészen addig, hogy Pompeius tragikus módon elfoglalta Júdeát, a zsidó vezetés gondolkodása fokozatosan megváltozott.

IV

E rövid történeti áttekintés szükséges volt ahhoz, hogy megértsük mindama dicséretnek az ideológiai hátterét, amelyben az 1Makkabeus 8,1–16 részesíti a rómaiakat a Júdás Makkabeus és Róma közti diplomáciai kapcsolatfelvétel igazolásaképpen. Az a kérdés vetődik fel, hogy vajon a római hatalomnak az 1Makkabeusokbeli (alább teljes egészében idézendő) dicséretében valóban Júdás Makkabeus idején, vagy pedig később íródott? Az alaposabb elemzés az utóbbira enged következtetni. Példának okán a szóban forgó passzus azt állítja, hogy a rómaiak rabságba döntötték a görögöket, és „mind a mai napig uralkodnak rajtuk” (1Makk 8,10), amiből azt kell leszűrni, hogy a szerző Júdás Makkabeus halála után élt. Csakhogy a leírás a görögök leigázásának még későbbi szakaszát tükrözi. Az, hogy a passzus pontatlanul mutatja be az Izrael határain kívül történt eseményeket, semmiképpen nem bizonyítja a korai fogalmazást, hiszen a szerző külvilágra vonatkozó ismeretei a könyve egyéb részein is igen korlátozottak tetszenek. Példának okán perzsa városnak hiszi Elám vidékét (1,10).¹⁴

Aligha tévednek azok a tudósok, akik az 1Makkabeusok keletkezését Jóannész Hürkanosz uralkodására teszik,¹⁵ miként a könyv befejezése egyébként világosan jelzi, azt pedig végképp nehéz elképzelni, hogy a mű a halála után született volna. „Az Isten gyermekei hadvezérei és fejedelmei házának könyve”, miként nevezték volt az idő tájt, a Hasmóneus-dinasztia és uralkodók iránti mélységes tiszteletről tanúskodik.¹⁶ Ez a tisztelet, illetve a római hatalom dicsérete arra vall, hogy a szerző módfelett nagyra becsülte a katonai és a politikai hatalmat. Egészen más lelki környezetre vall egy másik, rómaiakat dicsérő dokumentum, nevezetesen a Jónátán spártaiakhoz intézett levele (1Makk 12,13–16). E levélből megtudhatjuk, hogy Jóannész követői útban Róma felé Spártában időznek, hogy baráti szövetséget kössenek a spártaiakkal. „Bennünket sok szorongatás és háborúság vett körül, mert a királyok körülöttünk megtámadtak minket. De nem akartunk sem nektek, sem többi szövetségeseinknek és barátainknak a terhetekre lenni ezekkel a háborúskodásokkal. Mert mellettünk volt az ég segítsége, így megmenekültünk ellenségeinktől, nekik pedig megaláztatásban volt részünk.” E szavak szellemükben hasonlítanak Jú-

dás Makkabeusnak, Jónátán testvérének a 2Makkabeusokban megőrzött levelére. Júdás a maga írásában (2Makk 2,16–18) ugyancsak hangsúlyozza az Istenbe vetett hitet, mert ő „megszabadította népét, és odaajándékozta nekik örökségül az országot, a királyságot, a papságot és a szentélyt”. Magyarán: mindkét levél tisztán látja az Izraelt fenyegető veszélyeket, de mindkettő hangsúlyozza az Istenbe vetett hitüket.

Úgy tűnik, a Hasmóneus-udvar légköre megváltozott, hiszen világos, az 1Makkabeusok szerzője Jóannésznek, a magasságos Isten papjának környezetéhez tartozik. E Hasmóneus-uralkodó, úgy esett, végül a Szaddukeusokhoz csatlakozott, mely váltásra nyilván nem csupán teológiai okai voltak. Esszénus források tanúsága szerint a szaddukeus erők magukénak tudhattak néhány „vitész harcost” (Náhum-*peser*, III.11), és valóban tudunk is Alexandrosz Jannaios, a szaddukeus király és Jóannész Hürkanosz fia számos hadvezéréről. Közülük többen is szolgáltak Arisztobulosznak és Alexandrosz Jannaiosznak.¹⁷ Vajon nem a hideg számítás, hogy ugyanis a szaddukeus tiszti kar katonailag és politikailag egységes, és ezzel módfelett hasznára válhat mind a zsidó államnak, mind az uralkodójának, készítette Jóannész Hürkanoszt, hogy a farizeusoknak hátat fordítson, és a szaddukeusokkal szövetezzék?

Nehéz azt a bizonyosság bármilyen fokán is megállapítani, hogy az 1Makkabeusok szerzője – a Hasmóneus-dinasztia bizalmasa – szaddukeus volt-e vagy sem, ahhoz azonban semmi kétség nem férhet, hogy farizeus nem volt. Kitűnik ez abból is, hogy feltűnően nem beszél a halottak feltámadásáról vagy az örök életről – ami, igaz, csak a 2Makkabeusokat érintené – pedig az elbeszélés számos vitézi tettről, hősi halálról számol be, ami szinte kínálja magát az ilyenféle okoskodásra. Akárcsak elődje, Ben Szíra is csak az örök dicsőségről, a halál utáni életről már nem beszél. Így Mattatiás a halála előtt fiaihoz fordulva mondja: „Emlékezzetek atyáink tetteire, amelyeket a maguk idejében véghezvittek. Akkor nagy híretek lesz, s nevetek örökre fennmarad.” (1Makk 2,51)¹⁸ Később ugyanebben a fejezetben hozzáteszi: „Ne féljete hát a bűnös szavától, mert dicsősége csak sár és féreg martaléka. Ma még dicsőítik, holnap már letűnik, visszatér a porba, tervei meg hiúsulnak” (1Mak 2,62–63). Simon is csak „örök emlékezetül” emelt dicső emlékművet Jónátán halála után a családi sírok fölé (13,29). És

a Júdás Makkabeus dicséretében szintén ezt olvassuk: „Örökre áldott marad emlékezetek” (3,7).

Azt találjuk tehát, hogy a szerző kerüli az örök élet kérdését, jóllehet elbeszélése erre kifejezetten alkalmat adott volna: a gonoszok jutalma, miközben az igazak és a merészek elnyerik a hírnevet és dicsőséget.¹⁹ Ez a szemléletmód teljesen eltér a farizeusokétól, és a szaddukeusokkal rokonítja, esetleg azonosítja is velük az író. Könyve végén (1Makk 16,23–24) ezt mondja: „János történetének többi részét, háborúit és véghezvitt hőstetteit, a falak újjáépítését és egyéb tetteit mind följegyezték főpapsága könyvébe.” Ez nem bizonyítja, hogy az 1Makkabeusok Jóannész Hürkanosz halála után íródott, azt viszont igen, hogy uralkodásának első éveitől időre megy vissza. Ha mindezeket a mozzanatokat összerakjuk, azt látjuk, hogy az 1Makkabeusok szerzője Jóannész Hürkanosz-szal és udvarával kapcsolatban állt, szaddukeus nézeteket vallott, és művét a Hürkanosz uralkodása végén fogalmazta. Következésképpen a Hasmóneus-udvarban végbemenő változásoknak ad hangot, azt a gondolati változást juttatja kifejezésre, amely valóban ősi gyökerekből táplálkozott, de akkor bontakozott ki igazán, amikor a nagy vezető, Jóannész, a magasságos Isten főpapja élete végén átállt a szaddukeusok táborába. A könyv talán közvetlenül e létfontosságú esemény megtörténte előtt is íródhatott, amikor az oda vezető folyamatok lendületet vettek. Ez a keltezés talán magyarázza az 1Makkabeusokban található nyílt Róma-dicsőítést, amelynek tudtommal nincsen párja, és amely módfelett tévesen ítéli meg a valóságos történelmi összefüggést, a Római Birodalomnak nem éppen dicsőségére való vonásait és céljait.

V

Íme az 1Makkabeusok Róma-dicsérete:²⁰

1) Júdás hallott a rómaiak híréből, hogy milyen erősek, s mennyire felkarolják azokat, akik jóindulattal vannak irántuk; hogy bárkivel barátságot kötnek, aki hozzájuk csatlakozik. Egyszerűen, hogy nagyon hatalmasak. 2) Beszéltek neki háborúikról, a gallok közt végbevitt hőstetteikről, arról, hogyan vetették uralmuk alá és tették adófizetőiké őket. 3) Hírül vitték, mit vittek

véghez Hispániában, mint tulajdonították ott el az ezüst- és aranybányákat; 4) hogyan vetették hatalmuk alá – okosságukkal és kitartásukkal²¹ – az egész országot [noha nagyon messzire esett tőlük]; hogy győzték le a föld határaitól ellenük felvonult királyokat, mint okoztak nekik óriási vereséget, ugyanakkor a többiek mint adóztak nekik évről évre; 5) hogyan győzték le és hódoltatták meg Fülöpöt és Perzeuszt, a makedónok²² királyát és azokat, akik fellázadtak ellenük; 6) milyen vereséget szenvedett tőlük Ázsia királya, Nagy Antiochusz, aki százhusz elefánttal, lovasággal és hatalmas sereggel vonult ellenük hadba: 7) élve elfogták, és arra kényszerítették, hogy ő is, utódai is nagy sarcot fizesse nekik; túszoikat szedtek, 8) és lemondatták az országról, mármint Indiáról, Médiáról, Lidiáról és néhány legszebb országrészről²³ – ezeket elvették tőle és Eumenesz királynak adták; 9) mint terveztek Görögország lakói hadjáratot megsemmisítésükre. 10) Amikor azonban tervükről tudomást szereztek, hadvezért küldtek ellenük, legyőzték őket, úgyhogy sokan elesetek és odavesztek közülük, az asszonyokat és a gyerekeket fogságba hurcolták, kifosztották őket, országukat pedig elfoglalták, erődöiket lerombolták – mind a mai napig uralkodnak rajtuk; 11) mint semmisítették meg és igazták le a velük szembeszegülő többi királyságot és szigetet. Ugyanakkor barátaikkal és szövetségeseikkel tartják a barátságot. 12) Így kiterjesztették hatalmukat közel s távolban mind a királyságokra. Aki csak hallja nevüket, retteg tőlük. 13) Akit azonban uralomra akartak juttatni, az király is lett. Akitől pedig elfordultak, azt letették. Így nagy hatalomra tettek szert. 14) Mindazonáltal közülük senki nem teszi fel a diadémot²⁴ és ölti fel a bíbort csak azért, hogy hivalkodjék. 15) Tanácsot hoztak létre, és annak háromszázhusz tagja mindennap minden szempontjából megvitatja a népdolgát, hogy jól kormányozza. 16) Minden esztendőben egyetlenegy férfira bízzák a vezetésüket és az ország fölötti uralmat. Ennek az egy férfinak mind engedelmességeknek. Irigység és féltékenység nincs közöttük (1Makk 8,1–16).

Ez a Róma-dicséret a maga belső ellentmondásosságával is párját ritkítja, habár szerzője bizonyosan nem volt tisztában azzal, hogy áttekintése legfőbb pontjai a Római Birodalom bírálaiként is értelmezhetők. Elsőre is megdöbbenő, hogy szó nincs benne a római jogrendről. Róma már ekkor is úgy tartotta, hogy fejlett jogára alapozhatja birodalmát, hiszen időként még idegen nemzetek is nagyra becsülték azt.²⁵ A szerző csupán a római rendszer egységes és fegyelmezett voltát hangoztatja – nem egy történeti tévedéssel fűszerezve –, és kiemeli, hogy vezetőikből hiányzik a gőg, szenátoraik naponta gyűléseznek a közjó érdekében (14–15.). Az, hogy szóba sem hozza a római igazságszolgáltatást, különösen az ilyen kijelentések esetén szúr szemet: „Akit azonban uralomra akartak juttatni, az király is lett. Akitől pedig elfordultak, azt letették. Így nagy hatalomra tettek szert” (13.). Igaz, annyit a szerző is megjegyyez, hogy a rómaiak időnként külső támadásra válaszul kezdtek hódításba, minthogy Rómát meg-megtámadta idegen király is (3–11.). Nem említi viszont ezt az igazolást a gallok (2.) és Hispánia (3.) meghódítása tekintetében, ahol állítólag „az ezüst- és aranybányákat” tulajdonították el a rómaiak. Ehhez hasonlóan ismételt felhozza, hogy a leigázott népekre súlyos adókat vetettek ki (2., 4., 7.). Ami a szerzőt illeti, nos, ő úgy tudja, hogy a katonai erő tette lehetővé a rómaiak hódításait, de „okosságukkal és kitartásukkal” (4.) ugyancsak kiterjesztették birodalmukat. Hatalmukkal és okosságukkal hazájuktól távoli területeket kaparintottak meg, kifosztották a leigázott országokat, lerombolták erődítményeiket, elrabolták az asszonyokat és gyerekeket, rabszolgának vitték a lakosságot. Röviden: aki csak hallja nevüket, retteg tőlük (12.).²⁶ De a Hasmóneusok ne tartsanak a római terjeszkedéstől! Éppen ellenkezőleg: Júdás Makkabeusnak igaza volt, amikor barátsági szerződést kötött velük, és örökösei bölcsen teszik, hogy fenntartják azt. A rómaiaknak ugyanis van egy vonása, amely ellensúlyozza a sok rosszat: erjüket, mellyel leigáznak megannyi népet, nem fordítják szövetségeseik ellen. Bizony, a barátaik számíthatnak hűségükre, hiszen „milyen erősek, s mennyire felkarolják azokat, akik jóindulattal vannak irántuk; hogy bárkivel barátságot kötnek, aki hozzájuk csatlakozik...” (1.) „barátaikkal és szövetségeseikkel tartják a barátságot” (12.). Olybá tűnik tehát, hogy a római propagandának sikerült ezt a képet kialakítania a

Hasmóneusok udvarában az idő tájt, amikor az IMakkabeusok íródott. Csakhogy már Júdás Makkabeus idején egyre inkább kétségesnek tetszett ez a kép. Annál több gyanú fért hozzá, ha a könyv valóban Jóannész Hürkanosz élete végén született, amikor a vezető a szaddukeusok lelki és politikai látása felé fordult. A nyers erő felértékelődése a honi viszonyok között valóban maga után vonta a római szövetséges zabolázatlan hatalmának csodálatát. A szerző azonban nem látta a fenyegető veszélyt: Róma, amikor megéri az idő, vagyis amikor rendelkezik a kellő erővel, és egyéb körülmények megfelelően alakulnak, sorsára hagyja zsidó szövetségeseit. Jeruzsálem papjai a semmiért „gyűjtenek maguknak vagyont és jogtalan hasznót a népek kifosztásából”, mert „vagyonuk, a napok végeztével, zsákmányukkal egyetemben a *kittim* serege kezébe adatik” (Habakkuk-*peser* IX.4–7; lásd még Náhum-*peser* I.11–12). Nos, éppen ez következett be i. e. 63-ban, Pompeius uralkodása idején. A Hasmóneusok udvarában lévő szaddukeusok halálos csapást voltak kénytelenek elszenvedni. Ha Jóannész Hürkanosz idején a rómaiak dicsőhymuszát zengő szerző csodálta a Görögország fölött aratott győzelmüket, amelynek során sok görög odaveszett, „az asszonyokat és a gyerekeket fogságba hurcolták”, akkor most a dolog éppen fordítva állt. Ezúttal II. Arisztobuloszról és követőiről lehetett ezt írni: „asszonyai, gyermekei, csecsemői fogságba mennek. Harcosai és tekintélyesei kardélre [hányatnak]” (Náhum-*peser* IV.4). A tragikus kifejelet rávilágít a veszélyre, amit a gonosz királyság iránti vak csodálat eleve magában rejt, és ami sötét árnyat vet az IMakkabeusok Róma dicsőretét harsogó szavaira.

VI

Egy kiváló tudós már jó ideje fölhívta a figyelmet az IMakkabeusok 8,1–16 Róma-dicsőítése és a Habakkuk-*peser* *kittim*-leírása közötti hasonlóságra.²⁷ Miként valamennyi qumráni *peser*ben, a Habakkukról szólóban is a *kittim* kétségtelenül a rómaiakat jelenti. A tudós így ír:

A *peser* szerzője a *kittim*ről szóló leírásában mintegy határozottan tiltakozik a Makkabeusoknak Júdással kezdődő, egészen Jóannész Hürkanoszig tartó politikája ellen, hogy elnyerjék a római hódítók

szeretetét és védelmét a szíriai Szeleukidákkal szemben. A qumráni közösség, a *jabad* tagjai Habakkuk-magyarázatukban adtak hangot a római–Hasmóneus szövetség iránti gyűlöletüknek. Habakkuknak a kegyetlen asszírokról mondott szavait a *kittim*-rómaiakra vonatkoztatták, és ezzel azt jelezték, hogy azok hamarosan a földdel tesz egyenlővé országukat, ahogyan annak idején az asszírok is lerombolták Júdeát és a templomot... Ez az IMakkabeusokkal szöges ellentétben álló leírás ugyancsak hallomáson alapult – hallomáson, amelynek tartalmát módfelett eltúlozták.²⁸

Az világos, hogy a legtöbb kérdésben a tudós véleménye helytáll, azt azonban kétségbe vonom, hogy a Habakkuk-*peser* valóban a római–Hasmóneus barátsági szerződés elleni tiltakozást kívánta kifejezésre juttatni. A szöveg valójában nem szól semmilyen tiltakozásról. Kifejezetten támadja viszont a rómaiak kegyetlen és mohó imperializmusát. Nehéz azt elképzelni, hogy a Habakkuk-*peser* szerzője ismerte az IMakkabeusokat, és vitába szállt volna vele. Azt találjuk inkább, hogy a két leírás sokban hasonlít egymásra, csak éppen ellentétes szemzőből ítél: az IMakkabeusok csodálja, az esszénus szerző gyűlöli és Izraelre nézve veszélyesnek látja Róma hatalmát. Valóban előre látta az eljövendő eseményeket, amikor ezt írja: „vagyonuk, a napok végeztével, zsákmányukkal egyetemben a *kittim* serege kezébe adatik” (Habakkuk-*peser* IX.4–6), mert úgy tűnik föl, hogy ezek a szavak Pompeius hódítása, azaz a római fenyegetés valóra válása előtt íródtak.²⁹ Ennek ellenére a Habakkuk-*peser* aligha íródott Jóannész Hürkanosz idején, valószínűleg több évtizeddel azután keletkezett, hogy Jóannész Hürkanosz csodálója Róma hatalmát ünnepelte az IMakkabeusokban.

Most pedig idézzük a Habakkuk-*peser*nek a *kittim*-rómaiakról szóló passzusait, ám máris legyünk tekintettel arra, hogy a gondolatmenet nem a szerző saját szándékához, hanem a próféta szavaihoz igazodik. Ami saját célunkat illeti, nem elemezzük most a Habakkuk-*peser* értelmezési módszerét, de azt sem, hogy mi módon írja le a korabeli történelmi – a Habakkuk próféciája által föltehetőleg megjövendölt – eseményeket, hanem csakis arra összpontosítunk, hogy milyen képet fest Rómáról. Nos, íme az idevágó szövegek:

A *peserje* a *kittimre* vonatkozik, akik fürgék és vitézek a harcban, elpusztítva sokakat [...] a *kittim* országában; uralmuk alá hajtának⁵⁰ [sok országot], és nem hiszik Isten törvényeit (II.12–15).^o ... a *kittim*... félelmet és iszonyatot keltenek minden népben. Minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel (III.4–6). ... a *kittim*... letiporják az országot lovaikkal és állataikkal. Messziről érkeznek, a tenger szigetei felől, hogy felfaljanak minden népet, miként a sas, telhetetlenül; haragjukban dühöngenek, lobbanékonyan és izzó haraggal⁵¹ beszélnek minden néppel (III.9–13)... kigúnyolják a hatalmasokat, és elrabolják a királyok kincseit; hadvezéreken gúnyolódnak, és csúfolódnak sok népen (IV.2–3)... a *kittim* vezérei... kigúnyolják a népek erődeit⁵², és barbár hebegéssel gúnyolódnak azokon. Nagy sereggel vonják gyűrűbe, hogy elfoglalják őket, azok meg rettegésben és félelemben adatnak kezeikbe; ők pedig elpusztítják azokat, lakóik bűnei miatt (IV.5–9)⁵³ ... a *kittim* vezérei... a Vétkes Dinasztia⁵⁴ tanácsára felvo-

nulnak, egyik a másik után. Vezérek egymást követik, hogy elpusztítsák az országot (IV.10–13)... a *kittim*, és mindazzal, amit összeraboltak, olyan sokra növelik vagyonukat, mint a tenger halai. Amikor pedig ezt mondja: „Ezért varsájának mutat be áldozatot, hálójának gyújt jó illatot” (Hab 1,6). *Peserje*, hogy ők jelvényeiknek áldoznak és fegyvereiknek hódolnak⁵⁵ (VI.1–5)... igájukat és robotjukat – táplálékukat – sorra vetik rá az összes népre, évről évre, hogy sok országot tönkretegyenek (VI.6–8)... a *kittim*... sokakat elpusztítanak karddal, ifjakat, férfiakat és véneket, asszonyokat és csecsemőket, még a csecszopókon^o sem könyörülnek (VI.10.12).

Nos, e kijelentések keményen bírálják a rómaiakat és kíméletlen világhódító módszereiket. A népeket felfaló rómaiak nem tartják be Isten törvényeit. Mindazáltal ez a sötét kép – ami módfelett fontos a római hódítók-pusztítók iránti gyűlölet történetében – furcsamód hasonlít az IMakkabeusok Róma-dicséretéhez. Íme a legnyilvánvalóbb párhuzamok:

IMakkabeusok 8	Habakkuk-peser
1–2: nagyon hatalmasak... végbevitt hőstetteikről	II.12–13: fürgék és vitézek a harcban
4: hogyan vetették hatalmuk alá – okosságukkal és kitartásukkal – az egész országot	III.5–6: Minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel
4: noha nagyon messzire esett tőlük	III.10–11: Messziről érkeznek, a tenger szigetei fel.
4: a többiek mind adóztak nekik évről évre (lásd még 2. és 7.)	VI.6–8: igájukat és robotjukat – táplálékukat – sorra vetik rá az összes népre, évről évre, hogy sok országot tönkretegyenek
10: ...erődeiket lerombolták	IV.5–6: a <i>kittim</i> vezérei... kigúnyolják a népek erődeit
12: Így kiterjesztették hatalmukat közel s távolban mind a királyságokra	IV.2–3: kigúnyolják a hatalmasokat, és elrabolják a királyok kincseit; hadvezéreken gúnyolódnak, és csúfolódnak sok népen
12: Aki csak hallja nevüket, retteg tőlük.	III.4–5: a <i>kittim</i> ... félelmet és iszonyatot keltenek minden népben IV.7–8: azok meg rettegésben és félelemben adatnak kezeikbe
15: Tanácsot hoztak létre 16: Minden esztendőben egyetlennyé férfira bízzák a vezetésüket és az ország fölötti uralmat ⁵⁶	IV.10–13: a <i>kittim</i> vezérei... a Vétkes Dinasztia tanácsára felvonulnak, egyik a másik után. Vezérek egymást követik, hogy elpusztítsák az országot

Jóllehet homlokegyenest ellentmond a két Róma-leírás egymásnak, számos részletben egyeznek. Természetesen tulajdoníthatjuk ezt annak, hogy a két szöveg ugyanarról a történelmi jelenségről szól. Ugyanakkor nem szabad eltekinteni a párhuzamos jelenségek eltérő értelmezésétől. Például nyilvánvaló, hogy az esszénus szerző, aki mélységesen megveti Róma hatalmát és ravaszágát, aligha dicsérheti meg Rómát, amiért meg tud hódítani közeli és távoli országokat, illetve megőrzi szeretetében és barátságában azokat az országokat, amelyek tőle függenek (1Makk 8,12).³⁷ Ehhez hasonlóan az a nézet, mely szerint a római politika a jogon és a méltányosságon alapul, és amelyet számos idegen nemzet elfogad,³⁸ nem tükröződik a Náhúm-*peser*-ben, de, mint már említettük, az 1Makkabeusokban sem. És valóban, az esszénus szerző nemhogy el nem ismeri, hogy Róma a jogon és a méltányosságon alapulna, hanem azt állítja, hogy a rómaiak nemzetek sokaságát üldözik, és „nem hiszik Isten törvényeit” (1QpHab II.12–15). Mindkét szerző elismeri, de mindkettő egészen eltérő fényben tünteti föl a rómaiak ravasz, birodalomszerzésben kamatoztatott tárgyalásmódját. Az 1Makkabeusok azt állítja, hogy a rómaiak „okosságukkal és kitartásukkal” vetették hatalmuk alá az egész térséget (8,4), miközben az esszénus szerző azt magyarázza, hogy „minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel” (1QpHab III.5–6), és „kigúnyolják a hatalmasokat, és elrabolják a királyok kincseit; hadvezéreken gúnyolódnak, és csúfolódnak sok népen” (IV.2–3). E szavak a római követeket visszhangozzák, a nemzeti vezetőkkel folytatott tárgyalásokon tanúsított ki-méletlenségüket tükrözik.

A római hódítás és uralom gyakran kegyetlenségek sorát vonta maga után, amelyet a Náhúm-*peser* nem csekély felháborodással ecsetel: „sokakat elpusztítanak karddal, ifjakat, férfiakat és véneket, asszonyokat és csecsemőket, még a csecsszopókon sem könyörülnek” (VI.10–11). Az 1Makkabeusok szerzője szintén tud ilyen eseményekről, de felháborodás nélkül számol be róluk: a rómaiak megtorlasképpen járnak így el. Így amikor „Görögország lakói hadjáratot [terveztek] megsemmisítésükre”, ők megorrontották a cselszövést, „legyőzték őket, úgyhogy sokan elestek és odavesztek közülük, az asszonyokat és a gyerekeket fogságba hurcolták... mind a mai napig uralkodnak rajtuk

(1Makk 8,9–10). A szerző eztán leírja a görög erődök lerombolását, amit a Habakkuk-*peser* szerzője is megtesz, de szörnyűködő hangon: „a *kittim* vezérei... kigúnyolják a népek erődeit, és barbár hebegéssel gúnyolódnak azokon. Nagy sereggel vonják gyűrűbe, hogy elfoglalják őket, azok meg rettegésben és félelemben adatnak kezeikbe; ők pedig elpusztítják azokat, lakóik bűnei miatt.” (IV.5–9) A *peser* itt teljes képet fest a római katonai agresszióról, a Habakkuk 1,10 egy utalására építve: „fittyet hány minden erődre”. Egyebek közt sajátosan zsidó szemzőgből leírja, hogy a rómaiak hogyan foglalják el más népek erődeit (amivel nyilván az erődített városokra is utalt): hatalmas seregükkel gyűrűt vonnak köréjük, és a bennük élők „bűnei miatt” elpusztítják őket.³⁹ Még azt is megjegyzi, hogy ezek az erődök „rettegésben és félelemben adatnak kezeikbe”. Másutt a *peser* általánosságban mondja: „a *kittim*... félelmet és iszonyatot keltenek minden népben” (III.4–5). Az 1Makkabeusok szerzője is tud róla, hogy az egész világ rettegi nevüket: „kiterjesztették hatalmukat közel s távolban mind a királyságokra. Aki csak hallja nevüket, retteg tőlük” (8,12). Ám miközben az 1Makkabeusok szerzője elmondja, hogy a világ mennyire tart Róma zabolátlan hatalmától, őneki nincsenek ilyen aggályai. Éppen ellenkezőleg: Róma nagy hatalma azok szívében kelt félelmet, akik csak hallomásból ismerik a birodalmat, de Róma szövetségesei csak hasznot húzhatnak hatalmából, hiszen „barátaikkal és szövetségeseikkel tartják a barátságot” (8,11).

Róma mohósága különösen sarcolásai miatt hírhedett volt. Az 1Makkabeusok az idevágó passzusban (2., 4. és 7.) háromszor is említi a római adószedést: egyszer a galliaiak fölött aratott győzelem kapcsán; másodszor általánosságban, annak következményeképp, hogy legyőzték „a föld határaitól ellenük felvonult királyokat”; harmadszor pedig a III. Antiokhosz veresége utáni büntetőadókat hozza fel. A szerző egyáltalán nem rója meg Rómát mohóságáért, sőt csodálattal számol be a Hispánia fölött aratott győzelméről, az ezüst- és aranybányák eltulajdonításáról (8,3). Esszénus szerzőnk már egészen más szempontból nézi a Róma meghódította országok gazdasági romlását és agyonadóztatását. „Igájukat és robotjukat – táplálékukat – sorra vetik rá az összes népre, évről évre, hogy sok országot tönkretessenek” (VI.6–8); és „letiporják az országot lovaikkal és állataikkal.

Messziről érkeznek, a tenger szigetei felől, hogy felfaljanak minden népet, miként a sas, telhetetlenül” (III.9–12). A római erők „mindazzal, amit összeraboltak, olyan sokra növelik vagyonukat, mint a tenger halai” (VI.1–2), miközben a provinciális uralkodók „egymást követik, hogy elpusztítsák az országot” (IV.12–13).

Az egyik szerző tehát csodálattal, a másik rémült felháborodással nézi ugyanazt. Ennek ellenére a két beszámoló számos tekintetben egyezik, olyannyira, hogy minden változtatás nélkül át lehetne emelni egyik szövegből a másikba egy-egy szakaszt. A Makkabeusok szerzője kétségtelenül elfogadná, hogy a római hatalomról szóló leírása ilyen mondatokat is magában foglaljon: „fürgék és vitézek a harcban (II.12–12); „félelmet és iszonyatot keltenek minden népben” (III.4–5); „letiporják az országot lovaikkal és állataikkal. Messziről érkeznek, a tenger szigetei felől, hogy felfaljanak minden népet, miként a sas” (III.9–11). Ugyancsak egyetértene azzal, hogy a római vezetők „kigúnyolják a népek erődeit, és barbár hebegéssel gúnyolódnak azokon...[majd] elpusztítják azokat” (IV.5–9), és azzal is, hogy a rómaiak „igájukat és robotjukat – táplálékukat – sorra vetik rá az összes népre, évről évre” (VI.6–7). Mindezek az állítások Róma hatalmát hangsúlyozzák, és az 1Makkabeusokban is föltalálható motívumokat is tartalmaznak. A Habakkuk-*peser* szerzője ugyanakkor, ha elfogadná is az 1Makkabeusok egyes kijelentéseit, bírálatot látna bennük. Ő maga is leírhatná, példának okán, hogy a rómaiak „okosságukkal és kitartásukkal” vetették hatalmuk alá az egész országot (1Makk 8,4), és elismernék, hogy Hispániát legyőzték az „ezüst- és aranybányáért” (1Makk 8,3) – csak hogy mindez Róma mohóságát bizonyítja, és ehhez még hozzá kell venni a római adók súlyos jármát (1Makk 8,2.4.7). Röviden szólva: a Habakkuk-*peser* szerzője alighanem mindent elismerne az 1Makkabeusok dicshimnuszából, csak két fontos kiegészítéssel: a rómaiak nem hűséges szövetségesek, és hogy támadásaikat ritkán váltotta ki külső agresszió (pl. amikor a görögök hadjáratot terveztek „megsemmisítésükre” [1Makk 8,9]). A dicséret és a vád eme furcsa egybeesése csak látszólagos. Mint megjegyeztük fentebb, ugyanazt a jelenséget, ami az esszénus szerző szemében a rómaiak hazugságát bizonyítja, a Hasmóneus-párti szerző nagyságuk jelének látja. Ha a *peser* szerzője ismerte volna az 1Makkabeusok Róma-dicséretét, ak-

kor benne Jeruzsálem ama papjai véleményének jellemző kifejeződését látta volna, akik „vagyont gyűjtenek maguknak, és jogtalan hasznot a népek kifosztásából, azonban vagyonuk, a napok végeztével, zsákmányukkal egyetemben a *kittim* serege kezébe adatik” (Habakkuk-*peser* IX.4–7).

Így hát a római imperializmus két, egyoldalú leírását látjuk: az egyik, az esszénus nem látja a pozitív vonatkozását, hiszen a római hatalom – mind valóságos, mind lehetséges – áldozatainak afféle kiáltványát fogalmazza meg. Az 1Makkabeusok minden dicsőítése ellenére ugyancsak kihagyja a Római Birodalom legpozitívabb vonásait, pl. a római jogot vagy a *pax romanát*. Helyette Róma egalitárius rendszerét emeli ki, amely hivalkodás nélkül gondoskodik alattvalói szükségleteiről (1Makk 8,14–16). Ami a rómaiak szövetségesi hűségét illeti (1Makk 8,1.12), nos, ez csak amolyan mézesmadzag volt, amely a birodalomnövelő törekvéseiket szolgálta: kizárólag önérdékből támogatták barátaikat. A Habakkuk-*peser*, az 1Makkabeusok és a történetírás egybehangzóan azt tanúsítja, hogy Róma célja csaknem mindig a hódítás volt: „Minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel” (1QpHab III.5–6). A Hasmóneus-párti szerző más római tulajdonságokat tüntet fel pozitívnak: kegyetlenül ütőképesek a harcban, távoli országokat is le tudnak győzni, számos területet meghódítanak, erősségeket lerombolnak, asszonyokat és gyerekeket ejtenek foglyul, rabszolgának adják a legyőzötteket, kegyetlenül megadóztatják a legigazottakat, kifosztják az országok vagyonát és erőforrásait. Róma kedve szerint ültet királyokat trónra, vagy dönti le őket róla, félelmet és rettegést keltve mindazokban, akik hallanak róluk. Az igazat megvallva, igazán silány dicséretnek tetszik ez, és arra már rámutattunk, hogy az esszénus szerző szinte ugyanezeket a mozzanatokat hozza fel Róma gyalázatának bizonyosgaiképpen.

Róma nem egyedülálló eset. A történelem során a nagy és látszólag verhetetlen birodalmak félelmes hatalma gyakran váltott ki csodálatot az emberekben, különösen az uralkodókban (és közvetlen környezetükben), akik úgy hitték, hogy kizárólag hatalomra alapozott politikára támaszkodhatnak. Amíg a birodalmi hatalom az érdekeiket szolgálta, nem ódzkodtak az imperialista kegyetlenkedéstől. Igaz, az 1Makkabeusok szerzője más szemléletet tulajdonít Júdás

Makkabeusnak, amikor ezt a beszédet adja a szájába: „Kevesen is körülzárhatnak sokakat, mert az égnek egyre megy, hogy sok vagy kevés által szerez-e szabadulást. A háborúban nem a sereg nagyságától függ a győzelem, hiszen a segítség az égből jön” (1Makk 3,18–19). Ám amikor ugyanez a szerző saját történelmi-politikai helyzetét megfogalmazandó tárgyalja Róma politikai hatalmát, és ebben a birodalomban – és ez döntő fontosságú – a zsidók szövetségét véli fölfedezni, akkor csodálattal kezd beszélni a nagy birodalmi hatalomról. Így azonban leírása mindjárt kétértelművé válik: a szerző dicsérni akar, de a figyelmes fül éppen az ellenkezőjét hallja ki szavából. Akárhogy is, az 1Makkabeusok Róma-dicsőítése kincset érő, izgalmas történelmi dokumentum, hiszen azt bizonyítja, hogy Rómának nem minden csodálója került a birodalmi propaganda hatása alá: sokakat a birodalom pusztá ereje ragadott magával. Az esszénus szövegek – köztük a Habakkuk-*peser* – ennél is fontosabbak, mert egyedülálló módon kifejezésre jut bennük a Római Birodalom iránti gyűlölet azok részéről, akiket az a leginkább fenyegetett.

VII

Az esszénusok imperializmusellenessége önmagában igen bonyolult, sőt ellentmondásos jelenség volt, ámbar a szekta sajátos társadalmi környezetét szem előtt tartva könnyű megértenünk.⁴⁰ E közösség tagjai alapjában véve forradalmi, kissé anakronisztikusan fogalmazva „szocialista”, egyúttal apokaliptikus világnézetet vallottak. Ugyanakkor azonban nemcsak arra számítottak, hogy az utolsó időkben isteni beavatkozás segítségével ők maguk eszközlik ki a társadalmi és egyetemes forradalmat, hanem igyekeztek tulajdon életükben is megvalósítani egyes eszméiket. Végére külön társadalmi szervezetet hoztak létre, elkülönülve a zsidó nép többi részétől. Közösségük leginkább ismert jellemzője a köztulajdon volt, amely politikájuk részben a szegénység, mint vallási eszmény felértékeléséből fakadt: valóban ők voltak „az igazság választottai” (בְּחִירֵי צְדָקָה), a „lelki szegények” (עֲנִיֵּי רוּחַ) és a „kegyelem szegényei” (חֶסֶד אֲבִיוֹנֵי). Az esszénus szerző hálát adott Istennek: „Nem jogtalanul szerzett javakkal támogattál engem, és vagyonnal sem térítetted el szívemet” (1QH^a X.22–23). A közösség elkülö-

nült a pénzéhesek gazdagságától, utálták „a pálcá embereit” ..., akik ujjal mutogatnak, aljasságot beszélnek, és a vagyonért reszketnek” (1QS XI.2). Hitték, hogy a gazdagság erkölcsi romlásba dönt, miként valóban történt is a Gonosz Pap-pal, az egyik Hasmóneus uralkodóval, mert őt:

Pályája kezdetén a hűség nevével neveztek; miután azonban uralkodott Izraelben, gőgössé vált; elhagyta Istent, és hűtlenné vált a parancsnokhoz, a vagyon kedvéért. Rabolt, és begyűjtötte az Erőszakosok vagyonát, akik Isten ellen lázadtak, és a népek vagyonát ragadta el, hogy növelje maga fölött a bünt⁴¹ (1QpHab VIII.8–12).

Az esszénusok kategorikusan elutasítottak minden, igazságtalan eszközökkel szerzett vagyont. Már láttuk fentebb, ahogyan a Habakkuk-*peser* szerzője felkiált Jeruzsálem utolsó papjai ellen, akik „vagyont gyűjtenek maguknak, és jogtalan hasznot a népek kifosztásából, azonban vagyonuk, a napok végeztével, zsákmányukkal egyetemben a *kittim* serege kezébe adatik” (1QpHab IX.4–7). Ha pedig az esszénusok általában elutasították az igazságtalan vagyonszerzést, különösen pedig a más országok kifosztását, akkor nyilvánvalóan szerfelett érzékenyek lehettek a rómaiak más népekkel szemben elkövetett megannyi gazdasági visszaélésére, hiszen ők „mindazzal, amit összerabolnak, olyan sokra növelik vagyonukat, mint a tenger halai” (1QpHab VI.1–2).

Miként egyéb forradalmi mozgalmak, az esszénusok sem voltak igazán következetesek a tőke ellenzésében. Igaz, magukat szegénynek és elszegényedettnek mondták, de az új tagokat arra kötelezték, hogy személyes vagyonukat a közösség kincstárába adják, és valamennyien hasznot húzhattak saját munkájukból. Másfelől viszont nem társulhattak senkivel a közösségen kívül. „A Szentek, a tökéletesen járók vagyonát illetően pedig: ne olvassák egybe vagyonukat a Csalárdak vagyonával, akik nem őrizték meg tisztán útjaikat, hogy elkülönüljenek a büntől, és hogy tökéletes úton járjanak” (1QS IX.8–9). Ám a közösségnek nemcsak hogy volt tőkéje, hanem azt írta elő a tagjainak *A közösség szabályzata*, hogy „nem hevülök a gonoszság szellemétől. Gonoszul szerzett vagyonra nem vágyik lelkem; nem tusakodom a Verem embereivel, nem ragadom meg, egészen a bosszú napjáig.” (1QS X.18–19) Olybá tűnik tehát, hogy a qumráni

közösség tagjai számára csak időlegesen tiltották a vagyonszerzést, ez ugyanis megváltozik majd az eszkatológiai ítéletnapon, amikor kitör a háború a Fény Fiai és a Sötétség Fiai között. Akkor a Fény Fiai meghódítják egész Izraelt, sőt az egész földkerekséget, és ők, „az ő kiválasztottainak gyülekezete... vezetőik és hercegek lesznek az egész nép fölött, mint a pásztor a nyájuk fölött”, mert „[birtokolni fogják] az egész földet, örökségként. Az övék lesz Izrael magas hegye, és szentélyében vigadni fognak” (4Q171 [=4QPs^a] III.5–11).⁴²

Amiként ellentmondásosak voltak az esszénusok a vagyon elutasításában is, hasonlóképpen voltak ellentmondásosak híres-nevezetes pacifizmusukban is – sőt, ebben talán még inkább.⁴³ Már említettük, hogy a Fény Fiai és a Sötétség Fiai közötti háborúra készülődnek, melynek során az egész világot uralmuk alá hajtják, és a gonoszok megsemmisülnek. Föltételezhetjük, hogy amiért az ítéletnap egyre késett, az esszénusok még nem mondtak le a bosszúállás várásáról. Pacifizmusuk tehát csupán föltételes volt: „E mostani időben,” utasítja *A közösség szabályzata* az esszénust, legyen „örök gyűlölet a Verem emberei iránt a titoktartás szellemében. Úgy hagyjon rájuk vagyont és kezek munkáját, mint szolga urára, és az alázatos a rajta uralkodó előtt. Legyen mindegyik buzgó a Vétség iránt, mivel annak ideje a bosszú napja”⁴⁴ (IQS IX.21–23). Ilyenformán a pacifista és agresszíven birodalomellenes esszénusok képesek voltak alávetni magukat bármely birodalmi uralkodónak,⁴⁵ még a gyűlölt Heródes királlyal is megtalálták a közös célt.⁴⁶ Hasonló paradoxonokkal egyéb pacifista forradalmi csoportok, különféle vallási szekták vagy világi politikai mozgalmak esetében is találkozunk. Mindezek ellenére meg kell jegyeznünk, hogy az esszénus ideológia – akár cselekvő-forradalmi, akár föltételes pacifistának tartjuk is, mely „örök gyűlöletet” hirdetett „a Verem emberei iránt” – gyökeresen és példásan birodalomellenes volt. Nem véletlenül értékelték föl az esszénusok a szegénységet, és utasították el általában – afféle „antikapitalista” módra – a vagyonszerzést és különösen a politikai vezetőket, akik „vagyont gyűjtenek maguknak, és jogtalan hasznot a népek kifosztásából”.

Az esszénusok tudatosan törekedtek a maguk következetes, mégis rugalmas világszemléletének kialakítására, és így kiemelkedtek minden más csoportból az ókori világban. Kiváló

képviselői voltak a zsidó apokaliptikus hagyománynak, amely a birodalomellenesség és a félelmet nem ismerő társadalomkritika elegyítésén alapult. (Hogy ezt belássuk, csak a Jelenések könyvét kell fellapoznunk.) Úgy tetszhet, hogy a romlott világ elfajult normái ösztönözték legerőteljesebben a zsidó, illetve a nem zsidó apokaliptikus mozgalmak kialakulását. Az eszkatológiai szabadulás szenvedélyes hívei a gonosz világ végső pusztulásában és a szabadulás azonnali eljövételében reménykedtek. Ám nem csak az eszkatonra vetették tekintetüket. Átérezték koruk válságát, felfokozott és túlbuzgó történelmi érzékenységük folytán a pusztja jelenél többet, az emberi lét keletkezésének, értelmének és végső *telos*ának horizontját is látták. Korukat átmenetinek hitték – a régi korszak végének és az új kezdetének, és ezért arra jutottak, hogy a történelem változó korok egymásutánjából áll.⁴⁷ A Dániel könyve tartalmazza a négy birodalomról szóló tant,⁴⁸ de a történelemnek nem csak ez az egyetlen apokaliptikus felosztása lehetséges. Az emberi történelem átfogó látása és korszakolása képezi az apokaliptika nagy teljesítményét. Az apokaliptikus gondolkodásmód (nem a bibliai prófécia) éppen e kritikus kérdés révén – és Dániel könyve, illetve az Újszövetség közvetítésével – gyakorolt döntő hatást számos történetírási rendszerre, az egyházatyáktól kezdve mind a mai napig.⁴⁹

Az előre meghatározott történelmi korszakok létéből az esszénusok fontos elméleti és ideológiai következtetésekre jutottak – egyebek közt az aligha csekély jelentőségű eleve elrendelés tanára. Általánosabban fogalmazva: a történelem korszakolása kulcsszerepet játszik a qumráni világszemléletben: minden korszak a maga sajátos megközelítésmódját kívánja meg, és a közösség kinyilatkoztatás révén ismeri meg ezt a megközelítésmódot.⁵⁰ Az esszénusokra hárult tehát a feladat, hogy „cselekedje az Isten akaratát az összes, időről időre kinyilatkoztatott dolog szerint. Tanítsa mindazt az értelmet, amit felfedeztek az egyes korokban, valamint a korszak a törvényét” (IQS IX.13–14). Másként szólva: minden egyes esszénusnak folyvást újra kellett fogalmaznia kora eseményeihez való viszonyát. A qumráni közösség tagjai kétségtelesen buzgón gyűjtötték az Izraelt és a világ egészét érintő történelmi eseményekről szóló információkat – részben éppen forradalmi és birodalomellenes felfogásuk, részben az elnyomással és az igazságtalansággal szembeni

gyűlöletük miatt. Élénk politikai és társadalmi érdeklődésük folytán fontos tanúi lettek a zsidó nép belső viszállyainak, és a különböző országok hatalmi küzdelmeinek. Ez az információgyűjtés tükröződik az esszénus *pesere*kben, amelyek ennél fogva a korszak történeti tanulmányozásának fontos és páratlan forrásait képezik. Az esszénusok szilárd, megingathatatlan birodalomellenessége folytán *pesere*ik nemcsak egy zsidó szekta, hanem mindama tömegek tiltakozásának hangot adtak, amelyek a római hódítás és agresszió következtében szenvedtek vagy a szenvedés kockázatának voltak kitéve.

VIII

A Habakkuk-*peser* alighanem olyan pillanatban született, amikor a római hódítás már erősen fenyegette Izraelt, de még nem következett be Pompeius közvetlen politikai beavatkozása, Jeruzsálem katonai megszállása. A Náhüm-*peser* azonban már a szörnyű csapás után íródott, és az esszénusoknak – illetve az egész zsidóságnak – azt a reményét fogalmazta meg, hogy a gonosz római hatalom egyszer csak elmúlik. A Náhüm 1,4 („Megdorgálja a tengert, és kiszárítja, a folyamokat mind kiapasztja”) esszénus magyarázója szerint a vers első hemisztichionja azt jelenti, hogy Isten „ítéletet hoz és kipusztítja őket a föld színéről”, miközben a folyamok uralkodóikat jelentik, „akiknek uralma véget ér” (1QpNah frg. 1–2.2–5). A Habakkuk-*peser* ezzel szemben meg sem említi Róma vesztét, hanem inkább valamilyen egyéb történelmi eseményre vár, nevezetesen arra, hogy a Jeruzsálem utolsó papjai által felhalmozott vagyon a rómaiak kezébe kerül (1QpHab 9.4–7). A Habakkuk-*peser* tehát inkább a Római Birodalom és hódításai ellenséges leírására összpontosít, és az imént említett várakozáson túlmenően semmilyen jellegzetesen zsidó szempontból nem vizsgálja Rómát. Innen nézve a *peser* nem tesz mást, mint felsorolja az i. e. 1. század első felének Róma-ellenes érveit, amelyeket akár az egész, Róma fenyegette világ hangoztathatott volna.⁵¹ A *peser* fölfedezése nyomán a Rómával szembeni ellenállás – és bírálóat – újabb tanúbizonyságát ismerhettük meg.

E *peser* nagy előnye, hogy benne közvetlenül azoktól ismerjük meg a Róma-ellenességet, akik eleve megfogalmazták. Mint a zsidók és egyéb nemzetek történetéből is tudjuk, a Rómával

szembeni ellenállás nem csupán szóban, ideológiailag, hanem időnként határozott cselekvésben is megnyilvánult: a meghódított népek nem egyszer fellázadtak, háborút indítottak ellenük. Ilyesmibe nyilván abban a reményben fogtak, hogy a római fenyegetés igenis elhárítható, Róma igája lerázható, sőt maga a birodalom is megdönthető. Aligha kell mondanunk, hogy az ilyen remények nem mindig vezettek valóságos háborúhoz vagy felkeléshez, a rómaiak iránti gyűlölet pedig csupán szóban vagy írásban terjesztett ideológiákban jelentkezett. A leigázott népek körében, kelettől nyugatig számos prófécia hirdette Róma pusztulását. Ezeken túlmenően sorozatban születtek az apokaliptikus értekezések, melyeket a bosszú reménye táplált, és amelyek Róma közelgő pusztulását és áldozatai szabadulását tanították. Ezek a szövegek azonban nem jutottak el hozzánk közvetlenül.⁵² Végtére forradalmi anyagok voltak, a korszak szamizdatjai, terjesztésüket és olvasásukat tiltották: Augustus császár kétezer ilyen művet égettetett el.⁵³ Olybá tűnik, hogy a görögül írt *Szibüllá-jóslatok* tartalmaz nem zsidó Róma-ellenes próféciákat,⁵⁴ jóllehet végső formája szerint mégis zsidó műnek számít,⁵⁵ és ezért nehéz megállapítani róla, hogy a pogány jövendölések eredeti formájukat megőrizve vagy zsidó és keresztény átdolgozás után maradtak fenn benne. Úgy tetszik tehát, hogy a római uralom alá került nemzetek birodalommal szembeni ellenállásának egyedüli forrásait, amelyek hitességéhez kétség nem férhet, a zsidó – akár a rabbinikus irodalomhoz, akár egyéb zsidó emlékekhez tartozó – források képezik.⁵⁶ A legtöbb ilyen irat a második templom lerombolása után keletkezett, és ezért a 70 előtti esszénus *peserek* – köztük a Habakkukról szóló – különös fontosságra tesznek szert. Nemcsak hogy rámutatnak arra az összefüggésre, amelyben a tágabb, nem zsidó Róma-ellenességet is vizsgálni lehet, hanem megvilágítják a kérdést: a templom lerombolása utáni Róma-gyűlölet mennyiben gyökerezik a korábbi vallási irányultságokban.

A Róma-gyűlöletről szóló közvetlen és közvetett forrásokhoz hozzátehetünk még egy irodalmi műfajt. Már az i. e. 2. századból van arra bizonyíték, hogy a rómaiak tisztában voltak az általuk kiváltott egyetemes dühvel. Cicero is említi az „országunk iránti már-már indokolt gyűlöletet” a provinciákat irányító rómaiak mohó magatartása miatt. Azt is megfogalmazza, hogy a római nép nem viseli el a többi nép

könnyeit, nyögéseit és panaszait.⁵⁷ A római történetírás valóban beszámol a népek panaszairól, idézi Róma ellenségeinek leveleit és beszédeit.⁵⁸ Persze ezeket a leveleket és beszédeket római szerzők írták. A szóban forgó dokumentumok mindazáltal pontosan és torzításmentesen visszaadják a római mohóság ellen felhozott kíméletlen bírálatokat. A Habakkuk-*peser* egyebek közt éppen azért tesz szert oly nagy jelentőségre, mert bizonyítja, hogy milyen erős – az alábbiakban bemutatandó – hasonlóság van a római történeti munkákban és egyes eredeti zsidó szövegekben található ellenséges Róma-leírások között. Az alábbiakban gondosan kerüljük a Róma iránti gyűlölet „messianisztikus” mozzanatait, és inkább összpontosítunk a Habakkuk-*peser*nek a római imperializmust illető bírálatára – már csak azért is, mert mind a *peser*nek, mind pedig mostani tanulmányunknak ez a középponti témája.

A düh, a felháborodás visszatérő motívuma nem merő ideológiából fakad, hiszen maga az ideológia is a kétségbeesett lélekben fogan. Ennek ellenére a sajátos, egyesek vagy sokak által hangoztatott panaszok a valóság ismerete és a Róma iránti gyűlölet hajtotta rostálási folyamaton estek át. E források nem beszélnek Róma kedvező hatásairól.⁵⁹ A latin irodalom számos olyan Róma-ellenes érvet őrzött meg, amely párhuzamban áll a Habakkuk-*peser* bírálataival. Egy római auktor szerint Démétriusz illír király Makedóniai Phillipposznak panaszkodott a rómaiakról, mondván, nem elégednek meg azzal, hogy Itália határain belül maradjanak, hanem gonosz szándéktól vezérelve meg akarják hódítani az egész világot, akárha bűn volna az is, hogy létezik király az ő birodalmukon kívül is.⁶⁰ Julius Caesar a gall háborúról szóló beszámolójában azt állítja, hogy egy harcos vérlázító Róma-ellenes beszéde, az előkelő vitézek irigysége készítette Rómát városaik meghódítására, rablásba döntésükre. Amikor Tacitus leírja Britannia meghódítását, remekbe szabott Róma-ellenes beszédet ad egy brit harcos szájába: a rómaiak rablók, kifosztják az egész világot, és miután letarolták a földet, a tengert rohanják le, sem a kelet, sem a nyugat nem csillapíthatja szörnyű mohóságukat.⁶¹ A fosztogatást, tolvajlást, gyilkolást szépítőn „országolásnak” hívják, és amikor már teljesen elpusztítottak egy területet, azt „békének” csúfolják. Utána leírja, hogy a leigázottaknak el kell viselniük a súlyos római adók terhét, a mezei robotot, a római kézbe ke-

rült bányákban és kikötőkben a kényszermunkát. A nagy római író, Sallustius elbeszéli, hogy Jugurtha király azzal győz meg egy másik afrikai királyt, hogy legyen a szövetségese a rómaiak ellen, mert azok gazemberek, velejükig mohók, az egész emberiség közös ellenségei. Hataloméhségükben idegen országokra rontanak, kiszemelik és kifosztják a gazdagokat. Ugyanez a Sallustius írt egy olyan szöveget is, amely fényt vet a Habakkuk-*peser* birodalomellenes érveire, illetve az IMakkabeusok Róma-dicsőítésére. Mithridatész pontoszi királynak, római esküdt ellenségének levelére utalok. A levél feltehetően a parthus királynak szolt:⁶²

Mert bizony a rómaiak valamennyi nemzettel, néppel, királlyal egyetlen, régi okból háborúztak: hatalomra és gazdagságra vágytak kielégíthetetlenül... Vagy nem tudod..., hogy mihelyt nyugaton útjukat állja az óceán, erre [ti. kelet felé] fordítják fegyvereiket? Hogy ősidőktől fogva nem volt egyebük, csak amit raboltak, ott honukat, feleségüket, földjüket, birodalmukat beleértve? Hogy hajdan mint hazátlan, rokontalan, gyülevész népség a földkerekség büntetésére születtek? Sem emberi, sem isteni erő nem gátolhatja őket abban, hogy távoli vagy közeli, gazdag vagy nincstelen szövetségeseiket, barátait kifosszák, megsemmisítsék; mindenkit ellenségüknek tartanak, aki nem szolgáljuk, különösen a független királyságokat. ... A rómaiak mindenki ellen fegyvert fognak, de leginkább azok ellen, akiknek legyőzésével a legnagyobb hadizsákmányt nyerik; nagyságukat vakmerőségüknek, csalásaiknak, sorozatos háborúiknak köszönhetik.⁶³

Ez a Habakkuk-*peser* Róma-bírálatának legközelebbi párhuzama. Különösen figyelemreméltó, hogy Mithridatész levele kifejezetten azt állítja, hogy a rómaiak család útján nyerték hatalmukat, miként a Habakkuk-*peser* is mondja: „Minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel.” (III.5–6) Az IMakkabeusokban a hódításnak ez a kétes módja erénnyé válik: „okosságukkal és kitartásukkal” vetették hatalmuk alá az egész országot (8,4). Ezen túlmenően az IMakkabeusok szerzője dicséri Rómát mint hűséges szövetségest, miközben Mithridatész azt írja ró-

luk, hogy kifosztják vagy elpusztítják közeli és távoli barátaikat vagy szövetségeseiket is.

Róma korábbi hódításait felsorolja mind az I Makkabeusok, mind a Mithridatész-levél, habár ellentétes szándékkal. Az I Makkabeusok is, Sallustius⁶⁴ is említi Philipposz és Perszeusz görög királyokat, III. Antiokhosz szír és Eumenész pergamoni királyt. Az előbbi szerint a rómaiak legyőzték az ellenük felkelő Philipposzt és Perszeuszt, ellenben Antiokhosz hatalmas seccsel vonult föl Róma ellen, de megsemmisítő vereséget szenvedett, területeit Eumenész király kapta meg. Azaz a rómaiak azokat verik le, akik megtámadják őket (lásd a 9–11. verset is), és az, hogy átadják az elnyert területeket szövetségeseiknek, bizonyítja szövetségi jóindulatukat.⁶⁵ Mennyire más képet fest Mithridatész! Az ő listája a rómaiak zabolázatlan hatalomvágyát és legfőképpen hűtlenségét bizonyítja. Amikor aggodalmaskodtak a karthágói fenyegetés miatt, barátságot színleltek Philipposz makedón királynak, a vész elmúltával azonban mindjárt megtámadták. Amikor Antiokhosz Philipposz segítségére sietett, ázsiai engedményekkel kísértették meg, de Philipposz legyőzése után megfosztották számos területétől és kincsétől. Amikor legyőzték Philipposz fiát, Perszeuszt, azt ígérték, megkegyelmeznek az életének, de végül csalárd módon tették el láb alól. Ami pedig Eumenész pergamoni királyt illeti, nos, először őt ajánlották föl Antiokhosznak a béke fenntartásáért cserébe, amikor azonban Antiokhosz vereséget szenvedett, az ő területeit adták neki, végül pedig a megalázott és kifosztott nagy királyt a legnyomorultabb rabszolgává tették, hogy azután csalárdságaik és mesterkedéseik útján egész Kis-Ázsiára rátegyék kezüket. És tették ezt azzal az emberrel, akinek barátságával dicsekedtek is! Nem kétséges, hogy a Habakkuk-*peser* esszéus szerzője teljességgel egy véleményen volt a Sallustius által Mithridatésznek tulajdonított érvekkel, aki esküdt ellensége volt a rómaiaknak mind a más nemzetekkel való bánásmódjuk, mind a szándékaik miatt.

Világos tehát, hogy van valamilyen kölcsönhatás a Habakkuk-*peser* és a latin szerzők által Róma ellenségeinek tulajdonított Róma-gyűlölő állítások között. A hasonlóság azt is jelzi, hogy a római auctorok híven közvetítették Róma áldozatainak panaszát, minthogy a Habakkuk-*peser* szerzője maga is fontos képviselője volt a Róma-ellenes ideológiának. Ám a Habakkuk-*peser* – sőt a Náhumról szóló nemkülönben –

azért is tűnik módfelett fontosnak, mert bizonyítja, hogy a zsidók már 70 előtt is hangoztatnak Róma-ellenes érveket.

A második templom lerombolása utáni időszakban számos, hol fennkölt, hol nevetséges Róma-ellenes zsidó szöveg keletkezett. Ám e szövegek, melyek mind az esszéus *peser*ek után íródtak, ugyan a zsidó Róma-ellenesség sajátos vallási vonatkozásait juttatták kifejezésre, mégis a római uralom alá vetett népek általános ellenkezésének is hangot adtak. Hogy a Habakkuk-*peser* Róma-ellenes hangja és a későbbi, 70 utáni megnyilvánulások között folytonosság van, ezt bizonyítja a 4Ezra egyik párhuzamos passzusa, mely közel harminc évvel a második templom lerombolása után íródott:

Te negyedikként jöttél elő, és legyőzted mind az előtted valókat, akik hatalmuk alatt tartották a világot nagy rettegés közepe, és az egész földet elnyomatásban. Hosszú időn át uralkodtak a földkerekségen fondorlatosan. És te sem igazságban ítélted a földön. Mert zaklattad a szelídeket, és bántalmaztad a nyugton élőket. Gyűlölted az igazmondókat, és kedvelted a hazugokat. Leromboltad azok lakását, akik termést hoztak, és földdel egyenlővé tetted azoknak a falait, akik nem ártottak neked. Vétked elért a Magasságosig, dőlyföd az Erősig. És a Magasságos az általa meghatározott időkre tekintett, és lám fogytán vannak, és a korszakai beteljesedtek. (4Ezra 11,40–44. Ford. Jelenits István, in: Dörömbözi János (szerk.), *Apokalipszisek*, Budapest, Telosz, 1997, 40. o.)

Való igaz, ez jóval elvontabb leírás, mint a Habakkuk-*peser* nyelvileg gazdag és részletező beszámolója, de mégis ugyanazt a mintát követi. A Habakkuk-*peser* által kiemelt, kulcsfontosságú mozzanat, Róma megátalkodottságának gazdasági vonatkozása nem szerepel az Ezrában. Mindkét szöveg beszél arról, hogy a rómaiak „félelmet és iszonyatot keltenek minden népben” (1QpHab III.2–5 és IV.7–8), illetve „rettegésben tartva” uralják a világot (4Ezra 11.42). A rómaiak ármánykodással uralkodnak: „Minden tervükben csak gonoszt forralnak; ravaszul és hitszegően viselkednek minden néppel.” (1QpHab III.5–6) Az esszéus szerző ehhez még hozzáteszi: „kigúnyolják a népek erődeit, és barbár hebegéssel gúnyolódnak azokon.

Nagy sereggel vonják gyűrűbe, hogy elfoglalják őket, azok meg rettegésben és félelemben adnak kezeikbe; ők pedig elpusztítják azokat” (1QpHab IV.5–8), és ez a motívum visszatér a 4Ezrában: „elpusztítod a házait azoknak, akik megtermett gyümölcsüket elhozzák, lerontod a falait azoknak, akik nem ártottak neked” (4Ezra 11.42). Az bizonyosan elképzelhető, hogy a szerző itt az Izraelre harminc évvel azelőtt lesújtó pusztítást, a templom lerombolását idézi föl,⁶⁶ de a zsidó látó nem egyedül Izrael, hanem mindazok nevében beszél, akik nyögik Róma igáját. A negyedik birodalom igazságtalanul uralkodik a földön, kínozza a szegényeket, nyomorgatja a békeeseményeket, gyűlöli az igazmondókat, és szereti a hazugokat. A 4Ezra a gonosz birodalom valamennyi áldozata iránti könyörületességről tesz bizonyosságot, sokkal kifejezettebb módon, mint a Habakkuk-*peser*.

IX

Az imént láttuk, hogy rokonság van a Habakkuk-*peser* és a 4Ezra Róma-ellenes érvei között. Izrael tehát kezdettől fogva, mielőtt a római agresszió ki volt téve, a birodalomellenesség egyik legfőbb szószólójaként lépett föl. Ezzel azonban nem állt egyedül, miként egyéb források tanúsítják. A Habakkuk-*peser* fontos forrása a Róma-ellenes ideológiának, mely az i. e. 2. században terjedt el, szerte ezekben az országokban. Híven tükrözi mindazokat a Róma-ellenes érveket, amelyeket a római uralmat elszenvetők hangoztattak. Abból a szempontból külön fontosságra tesz szert, hogy alighanem az első olyan írott forrás, amely a Róma-ellenes zsidó érveket és egyúttal a birodalom majdani romlásába vetett zsidó várakozást fogalmazza meg.

A Habakkuk-*peser* jól beleillik ama soknemzetiségű kórusba, amely a fojtogató római hatalom ellen emelte föl szavát, egyúttal megdöbentő példája mindenfajta birodalommal szembeni, mind a mai napig hallható ellenállásnak.⁶⁷ Aligha kell mondanunk, hogy a tiltakozások egyoldalúak voltak, akárcsak a birodalomparti római propaganda is, amely csupán a fényes oldalait domborította ki a római világalomnak, az árnyoldalokról hallgatott. Ebben az összefüggésben természetesen meg kell jegyeznünk, hogy a Római Birodalom pozitív szerepet játszott a civilizáció előmozdításában, a béke fenntartásában és a jogrend fejlesztésében. A zsidók

elismerték ezeket a teljesítményeket, miként a palesztinai Talmudból is tudjuk, amely méltányolta Róma szellemi és jogi eredményeit, még ha, miként Izsák rabbi mondja: „Mit jelent a vers: »Ha kegyelmet kap az istentelen, nem tanulja meg az igazságot?« Izsák [a pátriárka] ezt mondta a Szentnek, áldott legyen: »Mindenség Ura, légy kegyelmes Ézsauhoz« [Róma jelképe a rabbinikus irodalomban]. Isten ezt mondta neki: »De gonosz.« [Izsák] erre így felelt: »Akkor nem tanulja meg az igazságot.« Isten azt mondta ekkor: »Az egyenesség országában [azaz Izraelben] romlottan cselekszenek.« Erre Izsák így felelt: »Ha ez igaz, ne engedd, hogy meglássák az Úr felségét.«” (Megilla-traktátus 6a).⁶⁸

Még ha elismerjük is azonban e nagy birodalom előnyös vonatkozásait, csak együttérzést tanúsíthatunk azok iránt, akik a megannyi országot megsarcoló nagyhatalommal szemben föllázadtak, és csak ellenszenvet érezhetünk az 1Makkabeusok Róma-dicsőítésével szemben. Különös, hogy az 1Makkabeusok dicsérete mennyire hasonlít a Habakkuk-*peser* korholásához, ugyanakkor nem hozza szóba azt, amiért a dicséretre valóban méltó volt. Úgy tűnik, hogy a kétes passzus szerzője föltételezte, hogy jobb szövetkezni ezzel a zabolázatlan, erőszakos és mohó nagyhatalommal, mert a szövetségeseihez hűséges. Ezért a római hatalom nem fog ártani a zsidó népnek, hanem éppen ellenkezőleg: az ő javát szolgálja majd. A jövő bebizonyította, hogy milyen alapvető és tragikus tévedés volt ezt föltételezni.

Ákárhogy is, az 1Makkabeusok Róma-dicsőítése a legkülönösebb ilyen fennmaradt dokumentum. Megítélésem szerint azt bizonyítja, hogy a puszta hatalom csodálata, mely mindenféle erkölcsi megfontolást és a jövődőről alkotott világos elképzelést nélkülöz, eleve vesztes álláspontra helyezkedik. Ezzel szemben a Habakkuk-*peser* az igazságosságra, a társadalmi visszasságokra mélységesen érzékeny emberek csoportja fogalmazta, akik gyűlölték az állam nevében elkövetett fosztogatást. Ezért is világos, hogy miért éppen ők ismerték föl helyesen a római imperializmus mindenkit fenyegető árnyoldalát. A Habakkuk-*peser* tehát kiemelkedik, mint a zsidó nép körében, sőt az egész ókori világban elterjedt Róma-ellenes ideológia egyik fontos történelmi forrása.⁶⁹

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: PÁSZTOR PÉTER
SZAKLEKTOR: FRÖLICH IDA

JEGYZETEK

- ¹ Lásd ehhez H. Fuchs: *Der geistige Widerstand gegen Rom* (Berlin, 1960).
- ² Hasmóneus–római kapcsolatokkal összefüggő dokumentumokat egybegyűjtötte, bevezeti és magyarázza M. Stern: *Documents on the History of the Hasmonean Revolt* (héber) (Tel-Aviv, 1965).
- ³ Ehhez lásd E. Meyer: *Ursprung und Anfänge des Christentums* (Stuttgart, 1921), 2. köt.; a Júdás Makkabeus fel-emelkedéséig tartó ázsiai Róma-ellenes zendülésekről, 236–241. o., Júda és Róma kapcsolatáról, 246–247. o. Júda és Róma politikai kapcsolatairól lásd még Stern: *Documents...*, 74–83. o.; Schürer: *A History of the Jewish People* I. köt., 171–173. o.
- ⁴ Lásd az idevágó dokumentumokat és elemzésüket Stern: *Documents...*
- ⁵ Lásd ehhez tőlem „Jerusalem in Second Temple Literature”, 277–280. o.
- ⁶ A Dániel könyve szerzője írja: „A megpróbáltatás idején a népnek egy kis része [ti. a bölcsőbbje] segítségükre van, de sokan csak álnok szándékkal csatlakoznak hozzájuk” (11,34). Kire utalt ezzel? A legvalószínűbb értelmezés az, hogy azokra, akik mint egyének „csekély segítséget adnak”, akik nem azért csatlakoztak a felkeléshez, mert szembe akartak szállni Antiokhosz rendelkezéseivel, hanem mert egyéb, a felkelés szent céljaitól eltérő szándékok hajtották őket. Vajon a karrieristákra gondolt? Vagy ezzel magát a Hasmóneus-dinasztiát vádolta?
- ⁷ Lásd E. Bickerman: *Die Makkabäer* (Berlin, 1935), 42–44. o.
- ⁸ Lásd Stern: *Documents...*, 134. o.
- ⁹ Alexandriai Órigenész tudta ezt, és Eusebiosz idézi is egyháztörténetében (6.25.2.1). Ott a „Szárbethsza[r]-banaiel” nevet olvassuk, de ugyanezen a listán „Szfárhelleim” néven a Zsoltárok könyve is szerepel. Más-ként szólva Órigenész a sémi *széfer* „könyv” szót az arámi kiejtés miatt „szfár”-nak hallotta, és így adódott a „szfárhelleim”, azaz Zsoltárok (*tebillim*) könyve (*szfár*). Ugyanez áll az 1Makkabeusokra is, ti. a szó elejét a „könyv” teszi, és ehhez tevődik a „szárbaniel” (אל בני שר) cím maga. Semmi szükség tehát elrugaszkodott elméleteket alkotni, különösen nem a tekercesek fölfedezése óta. Az „Isten népének hadvezére” jelző elemzéséhez lásd Yadin: *War Scroll*, 44. o., 6. jegyzet.
- ¹⁰ Lásd e vers eltérő olvasatait is. A 14,35-ben és a 13,42-ben található görög στρατηγος szóval többnyire a רש, időnként a רשׁן szót adják vissza. [A SZIT-ben „feje-delem” – a ford.]
- ¹¹ Utalás a 110. zsolttárra. Az 1Makkabeusok görög fordításában: „főpap”.
- ¹² Lásd Stern: *Documents...*, 138–139. o.
- ¹³ Lásd Josephus *BJ* 1.69; *Aj* 13.300. Az esszénusok három eszkatológiai alakká változtatták át a három koronát. Lásd ehhez O. Michel és O. Bauernfeind: *Der jüdische Krieg* (Darmstadt, 1959), 1. köt., 406. o., 35. jegyzet.
- ¹⁴ Lásd Stern: *Documents...*, 13–18. o.
- ¹⁵ Uo. 13. o.
- ¹⁶ Jóllehet ez a mesterkéltségek cím kétségtelenül ősi, van rá bizonyíték, hogy nem ez volt az eredeti. Érdekes módon ugyanis – leszámítva az „Isten népének hadvezére” rekonstruált jelzőt (lásd a fenti, 9. jegyzetet), az 1Makkabeusok egyszer sem hozza szóba Isten különböző neveit (*el’él, ’elobim, ’adonáj*). Isten címeinek kerülése valóban szembeszökik, például: „Hazatérve himnuszokat és háladalokat zengtek az égnek: Mert jó, irgalma örök-kévaló” (1Mak 4,24). A szerző óvakodik attól is, hogy idézze a vers első hemisztichionját, az Istenre mint „ég”-re való utalást – ami igen gyakran fordul elő nála. Az 1Makkabeusok szerzője tudta, hogy a prófétálás megszűnt, és alkalmasint ugyanez magyarázza az Eszter-tekerces hasonló szűkszavúságát. Történetesen a Maszadában föllelt Ben Szíra-szövegből is az tűnik ki, hogy szerzője inkább használta az *’adonáj* szót, semhogy kimondja Isten nevét, habár a középkori Ben Szíra-kéziratok ezt megtették.
- ¹⁷ Lásd tőlem, „Farizeusok, szadduceusok és esszénusok a Náhum-peserben”, a jelen kötetben.
- ¹⁸ Ben Szíra szavai idevágóknak: „Aki a népért bölcs, az bizalmat arat, és annak a neve örökre fennmarad” (37,26).
- ¹⁹ Ez a költői passzus a Zsoltárok 37,10, 35–37; 146,6 versein alapul. Meglepő módon az 1Makkabeusok szerzője beszúrja a neki nyilván nagyon fontos „dicsőség” szót.
- ²⁰ Lásd még Fuchs: *Der geistige...*, 46. o., 50. jegyzet.
- ²¹ Ugyanez a szóhasználat tűnik fel Ben Szíránál (5,11). Mindkét esetben a görög *makrothümia* adja vissza a héber ארך אפיים kifejezést.
- ²² A szóban forgó „kittim” a görögök”, erről lásd Yadin: *War Scroll*, 22–26. o. [A SZIT-ben így: „kitesuok” – a ford.]
- ²³ Azaz a legyőzött király kénytelen volt lemondani ezekről a területekről.
- ²⁴ Ez a passzus különösen valószínűtlenné teszi a Jóannész Hürkanosz halála utáni fogalmazást, hiszen a fia, I. Arisztobulosz királyként uralkodott. Aligha lehet elképzelni, hogy egy Hasmóneus-párti szerző Arisztobulosz királlyá válása után azért dicsérje a rómaiakat, mert nincsen királyuk.
- ²⁵ Lásd Fuchs: *Der geistige ...*, 3. és 28. o., 9. jegyzet.
- ²⁶ Fuchs figyelt fel az 1Makkabeusok és a *Szibüllajátlatok* (175–178, 190, 194–195) Róma-dicséretének megdöbbentő hasonlóságára (Fuchs: *Der geistige ...*, 46. o., 50. jegyzet, illetve 30. o., 18. jegyzet; szerinte, miként korábbi kutatók szerint is, a 179–189. sorokat egy Róma-ellenes szerző szúrta be később). Szerinte e zsidó jóslatok az i. e. II. század közepén íródtak. És tágabb összefüggésük a következő: Salamon háza uralkodik, majd utána Ázsia egyéb népei, végül a nagy és ravasz makedónok kaparintják meg a hatalmat, „hanem azután új királyság jön ki fehéren és sok-fejűen a nyugati tengerből. Számos országot uralma alá hajt, megfélemlít sokakat, sok király rettegi... sok helyütt, de különösen Makedóniában... És akkor a nagy Isten népe ismét erőre kap, és ők kalauzolják a halandókat az életben” (angol ford. J. J. Collins in: Charlesworth: *The Old Testament Pseudepigrapha*, 1. köt., 366. o.). A tudósok már rámutattak a passzus és az 1Makkabeusok Róma-dicséretének hasonlóságaira. Mindkettő utal a rómaiaknak a makedónok fölött aratott győzelmére, Róma más nemzetek fölötti uralmára, illetve más királyoktól való félelmére. Ha a rekonstrukció helytáll, akkor a szöveg se nem dicséri, se nem kárhoztatja Rómát, csak a makedónok – ez ugyancsak nagy és ravasz, a harc művészetében gyakorlott nép – fölött aratott győzelem

- nyeri el a szerző áldását (170–174, 190), és pedig jó okkal. Ezután nyomban következik azonban az utalás arra, hogy Izrael milyen magasztos szerepet visz majd a népek világosságaként (194–195).
- ²⁷ M. Z. Segal: "On the History of the Sect Yahad", *Tarbiz* 22 (1951), 137–152. o.; és lásd különösen 138–143. o.
- ²⁸ Uo. 138., 140. o.
- ²⁹ A „Gonosz Pap” leírása tökéletesen megfelel Jóannész Hürkanosznek. A Náhúm-*peser* viszont már a Pompeius utáni vészterhes helyzetet tükrözi, lásd pl. 4QpNah IV.4.
- ³⁰ Az „uralmuk alá hajtának” a רישו ארצות רבות rekonstrukcióján, nem pedig a רישו ארצות רבות olvasaton alapul. Az utóbbi, melyet Maurya P. Horgan, *Pesbarim* (Washington D.C., 1979), 27. o., vet föl, nyelvészetiileg lehetetlen. A háború gyök ilyen értelemben előfordul a *Háborús szabályzatban* (XII.4–5): „alávetni” (לרשות), lásd erről Yadin: *The War Scroll*, 315. o.; illetve *A közösség szabályzatában* (XII.15): „a félelem és a rettegés [uralma] kezdetén, amikor a szorongatás a megpróbáltatással együtt rám szakad” (ברשית פחד ואימה, ובמכון צרה עם בוקה). Lásd még Yadin javaslatait (ámbar vö. J. Licht: *Megillat ha-Serachim* [Jeruzsálem, 1965], 208. o.). Lásd még a רשות רוח ובעניי לבב kifejezést in DJD 7, 21. o. (IQM XIV.7).
- ³¹ F. I. fordításában így: „...elpusztítva sokakat, akik a kittim uralma ellen [harcolnak]. A gonoszok pedig, minthogy elvetik a szövetséget, és...” – a ford.
- ³² Az itteni rekonstrukció hasonló Horgan javaslatához, *Pesbarim*, 30. o.
- ³³ Az itteni héber szöveg, יבזו על מבצרי העמים hasonló a Habakkuk 1,10-re: „מבצר שחק והוא לכל” („fittyet hány minden erdőre”) [F. I. fordításában: „kifosztják” – a ford.]
- ³⁴ Ennek gondolati és nyelvi párhuzama, מרעת יושבי בה („lakóik bűnei miatt”) megtalálható a Jeremiás 12,4-ben és a Zsoltárok 107,34-ben.
- ³⁵ A legtöbb kutató szerint ez a római szenátust jelöli.
- ³⁶ Ez a kifejezés bizonyítja, hogy a „kittim” a rómaiakat jelenti, hiszen ez az ő szokásuk volt.
- ³⁷ F. I. fordításában: „magzatokon” – a ford.
- ³⁸ Stern: *Documents...*, 14. o., megjegyzi, hogy az 1Makkabeusok azt mondja, hogy évente más személy kormányzott Rómában, és ez azt mutatja, hogy nem tud a két konzul intézményéről. Stern avval magyarázza ezt a tévedést, hogy csak az egyik konzul tárgyalt a zsidókkal, és csak az ő neve szerepelt a hivatalos dokumentumokon. Ám a tévedés abból is következhetett, hogy a szenátus évente más kormányzót küldött a provinciákba, miként kitűnik a Habakkuk-*peser*ből is: „a kittim vezérei... a Vétkes Dinasztia [ti. a szenátus] tanácsára felvonulnak, egyik a másik után. Vezérek egymást követik, hogy elpusztítsák az országot (IV.10–13).
- ³⁹ Ugyanez a gondolat tűnik föl a római költészetben is: Vergilius, Augustus császár ideológusa azt írja az *Aeneis* nevezetes passzusában, hogy a római nép szerepe mások fölött uralkodni, meghozni nekik a békét: „ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj, / el ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass, és kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad!” (*Aeneis*, VI.851–853 [Lakatos István fordítása]). A világ erősen megváltozott az 1Makkabeusok írása óta: a Római Birodalom történelmi tényre vált – kiterjedt az egész civilizált világra, és ennél fogva a római erények hangsúlyozása is módosult. Immár nem a rómaiak birodalomra kívüliek
- iránti szövetségi hűségét hangoztatták, hanem a meghódolt, a birodalomba bekényszerített népekkel való igazságos bánásmódot. Aligha kell mondanunk, hogy a római propaganda által a szövetségi hűségről, a kíméletességről és igazságosságról terjesztett kép nem mindig volt köszönő viszonyban a történelmi valósággal.
- ⁴⁰ Lásd a fenti, 26. jegyzetet.
- ⁴¹ Lásd a fenti, 34. jegyzetet.
- ⁴² Az esszénus ideológia számos mozzanatát taglaltam „A holt-tengeri szekta és világnézete” c. dolgozatomban a jelen kötetben, illetve „Társadalmi üzenet Qumránból”, in: *Judaizmus*, 160–167. o.
- ⁴³ Értsd: akik visszaélnék a törvénnyel, másokat kihasználják – a ford.
- ⁴⁴ A Gonosz Pap azonban „elrabolta a szegények vagyonát” is (1QpHab XII.10), és úgy tűnik, hogy a szóban forgó szegényeken magukat a qumráni közösség tagjai is kell értenünk.
- ⁴⁵ F. I. fordításában így: „vezetők és hercegek lesznek [...]jei csordái körében” – a ford.
- ⁴⁶ A *peser* a Zsoltárok 37,22-t magyarázza: „Akiket megáld az Úr, birtokolják [öröklők]. Az esszénus exegéta a 11. zsoltárversből vett „vigadni” [„élvezni”] szóval fejezi be magyarázatát: „A szelídek ellenben uralják a földet, és élvezik a béke teljességét. E vers qumráni *pesere* (II.11–12) csak részben maradt fenn, de a „szelídeket” a következőképpen jellemzi: „Azután pedig örvendezni fognak föld összes [örökösei], és virulnak minden testi gyönyörűségben.” Lásd ennek tárgyalását: Horgan: *Pesbarim*, 2. köt., 208–209. o. Nem látom be, hogy miért ne lehetne a hiányzó részt olyan értelemben rekonstruálni, hogy az utolsó napokban a szelídek a földi örömeiket élvezik majd.
- ⁴⁷ Lásd tőlem, „A holt-tengeri szekta és világnézete”, e kötetben.
- ⁴⁸ Ez az olvasat a következőn alapul: Licht: *Megillat ha-Serachim*, 198. o.
- ⁴⁹ Lásd tőlem, „A korai egyház államszemléletének zsidó gyökerei”, a jelen kötetben.
- ⁵⁰ Lásd Josephus: *JA* 15.371–372.
- ⁵¹ Ehhez lásd a lenyűgöző tanulmányt, J. Licht: “The Qumran Doctrine of Historical Epochs and other Eschatological Speculations”, *Eretz Israel* 8 (1967; a Suke-nik-kötet), 63–70. o. Licht helyesen említi: G. Leiser-sohn: *Estrutura y sentido de la historia según la literatura apocalíptica* (Santiago de Chile, 1960). A 4Q108. sz. töredék így kezdődik: „Peser a (meghatározott) korszakokról, amelyeket Isten állított fel; mindegyikőjüket azért, hogy meghatározza [mindazt, ami történik], és történni fog.”
- ⁵² Lásd tőlem: “The Four Empires in the Fourth Sibil an din the Book of Daniel”, *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 148–175. o. A Dániel könyvének előkerültek töredékei Qumránban, és a *Háborús szabályzat* szerzője Dániel tanításából kiindulva írja le a Fény Fiai és a Sötétség Fiai közötti háború politikai körülményeit (lásd tőlem: „Apokaliptika a *Háborús szabályzatban*”, a jelen kötetben). Ennek ellenére a négy birodalomról szóló tanítás nem tükröződik a közreadott tekercsekben. Ugyancsak nem jelentkezik az esszénus körök hatására kibontakozó apokaliptikus irodalomban, de más apokaliptikus hagyományokban sem.
- ⁵³ Az apokaliptikának a történelmi gondolkodásban vitt szerepét tárgyalja: Licht: “The Qumran Doctrine of

- Historical Epochs”, továbbá Leisersohn: *Estrutura y sentido*, illetve A. Sabatier: “L’Apocalypse juive et la philosophie de l’histoire”, *REJ* 40 (1900), 65–86. o.
- ⁵⁰ Lásd ehhez See Licht: “The Qumran Doctrine of Historical Epochs”, 65. o., illetve tölem, „A holt-tengeri szekta és világnézete”, e kötetben.
- ⁵¹ Az új protestáns fordítás, a SZIT így: „Gátat vet a tengernek...” – a ford.
- ⁵² Lásd Fuchs: *Der geistige ...*, 36. o., 19. jegyzet; 66. o., 77. jegyzet, illetve 5. o.
- ⁵³ Az egyiptomi próféciához lásd S. K. Eddy: *The King is Dead* (Lincoln, NE, 1961), 292–294. o. Ez a prófécia csak az i. e. 1. századi görög fordításának töredékeiben maradt fenn. Ez aligha vág egybe elemzésünkkel, hiszen a legtöbb kutató az eredetit az i. e. 3. századra keltezi.
- ⁵⁴ Lásd H. Windisch: *Die Orakel des Hystaspes* (Amsterdam, 1929), 31–33. o.
- ⁵⁵ A *Szibüllá-jóslatok* negyedik könyvében megjelenő görögellenes prófécia elemzéséhez lásd tölem: “The Four Empires in the Fourth Sibyl and the Book of Daniel”, *Israel Oriental Studies* 2, 1972. Alkalmassint zsidó szerző tollából származik a jóvendölés.
- ⁵⁶ Fuchs (*Der geistige...*) tárgyalja a *Szibüllá-jóslatok* harmadik könyvében (350–361. sor) szereplő híres jóvendölést, mely valamely keleti nép Róma-ellenes bosszúvágyát juttatja kifejezésre. A Kurfess (*Sibyllinische Weissagungen* [Heimeran, 1951], 294. o.) szerint pogány prófécia tükröződik a 350–355. sorban, de a „szűz Róma” megmontásáról szóló a 256–261. sort zsidó szerző írta. A 257–259. sor a Jelenések 18,3-ban található-hoz hasonló motívumot tartalmaz.
- ⁵⁷ E források elemzéséhez lásd Fuchs: *Der geistige...*, 62–73. o., és 77. jegyzet. Aligha kell mondanunk, hogy Fuchs áttekintése nem kimerítő. Még mindig várat magára a zsidóság Rómával szembeni ellenállásának olyan alapos, mélyenszántó elemzése, mely zsidók és nem zsidók közös Róma-ellenes érzületének tágabb összefüggésébe helyezi el a zsidóság mozgalmait.
- ⁵⁸ Lásd Fuchs: *Der geistige...*, 44–45. o., 45. jegyzet.
- ⁵⁹ A következő történeti források vágnak egybe elemzésünkkel: C. Iulius Caesar: *Bellum Gallicum* (magyarul: *A gall háború*, 1964); C. Sallustius Crispus: *Catalina, Iugurtha, fragmenta ampliora* (magyarul: lásd *Összes művei*, 1978); Cornelius Tacitus: *Összes művei*, I–II, 1970; M. Junianus Justinus: *Epitomahistoriarum Philippicarum Pompei Trogi*, szerk. O. Seel (Lipcse, 1972).
- ⁶⁰ Lásd ennek ellenére Pompeius Trogus könyvét, amely a Róma-ellenes érvek számos visszhangját megőrzi. Azzal az állítással fejezi be könyvét, hogy miután Augustus elfoglalta világot, a római jog nyomán pallérozottabb életmódra tértek át a korábban vad és barbár hispánok (Justinus: *Epitoma*, 44. könyv, 5.8)
- ⁶¹ Justinus: i. m., 29. könyv, 2.1–4.
- ⁶² Caesar: *A Gall háború*, 7. könyv, 77.15. Lásd még Fuchs: *Der geistige...*, 47. o., 52. jegyzet.
- ⁶³ A levelet Sallustius nagy – igaz, csak töredékesen fennmaradt – történelmi munkája őrizte meg. Modern kiadásai így hivatkoznak rá: „F. IV 69”.
- ⁶⁴ C. Sallustius Crispus összes művei (Budapest, Helikon, 1978), 164–166. o.
- ⁶⁵ Sallustius, 5–9.
- ⁶⁶ E Róma-dicséret emlékeztet Agrippa király beszédére, melyet Josephus *Zsidó háborúja* (2.361–387) idéz. Ott Róma hatalmáról van szó, és a szónok azt akarja bebizonyítani, hogy a felkelésnek nincs semmilyen esélye.
- ⁶⁷ Lásd ehhez az elemzést J. Licht: *Fourth Ezra* (héber) (Jeruzsálem, 1968), 70. o.
- ⁶⁸ Friedrich Dürrenmatt 1949-es *Nagy Romulusa* ugyanezt a témát dolgozza fel. A császár szándékosan idézi elő a birodalom összeomlását, mert Róma „világbirodalom-má vált, és nyíltan intézményesítette a gyilkosságot, fosztogatást, sarcolást és erőszakot más népek kontójára” (*Drámák*, Budapest, 1977, 313. o., lásd még 325. o.)
- ⁶⁹ Izsák rabbi mondásának mélyenszántó elemzéséhez lásd W. Z. Bacher: *Die Agada der palästinensischen Amoraer* (Strasbourg, 1896), 2. köt., 230. o., illetve 226. o., 3. jegyzet. Hama bar Hanina rabbinak a Rómát fenyegető germán törzsekről szóló kijelentéséhez lásd Bacher: i. m., 1. köt., 455. o., 4. jegyzet. Bacher szerint e mondás hitelesebb változatát őrzi a Genesis Rabba 75 (Theodor-Albeck-féle kiadás, 887. o.). Lenyűgöző, sokban a Habakkuk-peserhez hasonló Róma-ellenes érveket hangoztat a Zsoltárok 104,25–26-ról szóló midrás: »Nézd, mily nagy és széles a tenger:« a »nagy« Edom királyságára utal; a »széles« arra, hogy szerzetesszéllyel kiterjeszti hatalmát; »benne az élőlények nyüzsgő sokasága« arra, hogy szaporodnak, mint nyűvek; »kicsi és nagy állatok serege« – ez a római katonai vezérekre, a hercegekre, prefektusokra és tábornokokra utal; »Rajta járnak a hajók« – ezeket a hajókat küldik Izraelbe pusztító rendelkezéseikkel; »s ott kóborol a leviatán is, amit teremtettél, hogy a tengerben kergetőzék« – aki pedig összeáll velük, azt idővel kergetik” (Midrás Tehillim, Buber-kiadás, 445–446. o.). Buber joggal állapítja meg, hogy a héber *oni jót* szó midrási olvasata úgy tűnik, mintha a görög *ωνη* szóból származnék, és azt jelenti: „vételi nyugta”; lásd ehhez a *אורי* szócikket in: Jacob Lewy: *Wörterbuch*. Maga a midrás is a peserformában van írva, és érdekes módon a szerző Rómának veszi a „tenger”-t, miként a Náhumi-peser is tette volt korábban. Lásd ehhez a Náhumi-peserről szóló fejtegetésünket a fenti, 8. részben.
- ⁷⁰ A nemzetek egymás iránt tanúsított viselkedésével kapcsolatos esszénus igazságérzet az ún. *Titkok* könyvében (1Q27) is kifejezésre jutott: „Hát nem gyűlöli-e minden nép az igát [bűnt]? Mégis mindannyian magukra veszik [mindnyájuk által terjed]. Nem az igazság hallik-e az összes nemzetek szájából? Van-e ott egyetlen ajak vagy nyelv, amelyik támogatná? Melyik nemzet óhajtja, hogy elnyomja egy másik, amelyik őnála erősebb? S melyik nem rabolta meg a másik vagyont? (1frg. 1.1–4). Ugyanezt a paradoxont fogalmazza meg Ovidius: „Látom, mi a jobb, jól látva helyeslem; / és ami rossz, követem” (*Átváltozások*, Devecseri Gábor fordítása, 7.21–22). De Pál apostol is hasonló gondolatot fogalmaz meg: „Azt sem tudom, mit teszek, hiszen nem azt teszem, amit szeretnék, hanem amit gyűlölök... Tudom ugyanis, hogy semmi jó nem lakik bennem, azaz a testemben, mert készen vagyok ugyan akarni a jót, de arra, hogy tegyem is, nem vagyok képes. Hiszen nem a jót teszem, amit akarok, hanem a rosszat, amit nem akarok. Ha pedig azt teszem, mit nem akarok, akkor nem is én cselekszem, hanem a bennem lakó bűn” (Róm 7,15, 18–20). Pál álláspontja erősen hasonlít az esszénusokéhoz, és talán a görög, különösen a sztoikus gondolkodásmód hatását is tükrözi. Ennek elemzéséhez lásd tölem, „A *Titkok* könyve és a nagyünnepi liturgia”, a jelen kötetben.